

JÄLKITAVUJEN *h*:N VARIATION KEHITYKSESTÄ TORNIONLAAKSOSSA

JOHDANTO

Viime vuosikymmeninä tehtyjen sosiolingvististen tutkimusten perusteella tiedetään, että aluemurteemme ovat jatkuvassa muutoksen tilassa. Tyypillistä on, että suppealevikkiset aluemurteisuudet leimautuvat negatiivisesti ja pyrkivät korvautumaan laajalevikkisemmällä, leimattomilla varianteilla tai standardivarianteilla. Ta-soittumistendenssi ei kuitenkaan koske aivan kaikkia kielenpiirteitä ja kaikilla alueilla, mihin Aila Mielikäinen on kiinnittänyt huomiota jo 1980-luvulla (Mielikäinen 1982). Viime aikoina on alettu yhä enemmän kiinnittää huomiota yksittäisten kielenpiirteiden erilaiseen asemaan nykyisessä puhesuomessa. Sosiolingvistit ovat myös yhä enemmän kiinnostuneet kielenpiirteiden käyttökonteksteista ja funktioista (esim. Lappalainen 1999, 2001, (tulossa), Kemppainen 2002, Nisula (tulossa)).

Harri Mantila on jakanut tutkittuja puhusuomen piirteitä eri kategorioihin niiden alueellisen ja nykyedustuksen perusteella (vrt. Mielikäisen jaottelu 1982: 281–287). Hän näkee nykyedustuksen jakautuvan viiteen kategoriaan: 1) yleisiin ja neutraaleihin puhekielen piirteisiin, kuten passiivinmuoto monikon 1. persoonaan viittaamassa, 2) laaja-alaisiin puhekielisyyksiin, kuten yleisgemmaatio, 3) yleistuviin puhekielisyyksiin, kuten *A*-loppuisten vokaaliyhtymien assimiloituminen, 4) leimautuneisiin ja kartettaviin aluepuhekielisyyksiin, kuten pitkän *a*:n ja *ä*:n diftongiutumisen savolaismurteissa, sekä 5) eläviin paikallisuuksiin, kuten persoonapronominit *mie* ja *sie*. (Mantila 1997: 11–21.)

Toinen Mantilan mainitsema elävä paikallisuus on Tornionjokilaakson alueella tavattava jälkitavujen *h:n* metateettinen variantti (esim. *sauhnaan* < *saunhaan*). Ääntenmuutoksen syntysijat voidaan paikallistaa Ruotsin puoleiseen jokilaaksoon, mistä se on levinnyt Suomen puolelle mutta ei juuri jokilaaksoa etäämmäs. (Mantila 1992: 188–196.) Muualla jälkitavujen *h* on yksi niistä suppealevikkisistä aluepuhekielisyyksistä, joita pyritään karttamaan. Paitsi metateettista varianttia Tornionlaaksossa tapaa *h:ta* vielä elinvoimaisena vokaalienvälisessä asemassa pohjalaismurteissa, mutta niissäkin katoedustus (*talohon* ~ *talhoon* > *taloon*) on nuorimpien sukupolvien puheessa nopeasti yleistynyt, varsinkin kaupungeissa (esim. Mantila 1987, Häyhä 1991, Heikkilä 1992, Pelttari 1996, Tuominiemi 1999).

Tarkastelen tässä artikkelissa jälkitavujen *h:n* variaatiota Tornionlaakson Pellossa vuonna 1995 keräämäni aineiston sekä aiempien tutkimusten valossa. Tavoitteenani on selvittää jälkitavuissa säilyneen *h:n* eri varianttien asemaa Pellon puhekielessä erityisesti lingvistikseen näkökulmasta.¹ Sosiolingvistinen tarkastelu on mukana palvelemassa tätä tarkoitusta: sen avulla nähdään varianttien esiintymäsuhteet puheyhteisössä eri aikoina. Variaation sosiolingvistikseen kehitystä tarkastelemalla muutoksen suunta näyttää kielisysteemin näkökulmasta motivoituneelta; artikkelin loppupuolella tulen siihen, millä tavalla.

Koska jälkitavuissa säilynyttä *h:ta* ei Pellon murteessa enää tavata alkuperäisessä vokaalienvälisessä asemassa (*lähdetähän talohon*)², käytän nimitystä »jälkitavuissa säilynyt *h*» viittaamassa siihen jälkitavujen *h:hon*, joka alun perin on kehittynyt vokaalien väliseen asemaan (*h:n* kehittymisestä jälkitavuihin ks. esim. Hakulinen 1979: 48–49, 54–57; Mantila 1992: 3–6).

Tutkimuspaikkakuntani Pello, vajaan 5 000 asukkaan kunnan keskuskylä, sijaitsee Tornionlaaksossa Ruotsin kanssa yhteisenä valtakunnanrajana toimivan joen rannalla. Alue on historiansa vuoksi omaleimainen, mikä heijastuu myös kielelliselle tasolle: ennen vuotta 1809, jolloin joki rauhanteossa sovittiin Venäjän länsirajaksi, jokilaakso oli molemmin puolin valtaosin suomenkielistä. Haminan rauha merkitsi käytännössä suomenkielisen alueen keinoitekoista kahtiajakoa. (Hytönen 1981: 240; Lundholm 1991: 315.) Valtakunnanrajan tuolle puolen jääneiden suomenkielisten keskuudessa kehittyi *meänkieleksi* kutsuttu kielimuoto, jonka puhujina Suomen pellolaisnuoretkin lähes poikkeuksetta itseään pitävät. Käsitys perustuu paljolti siihen, että meänkielen tunnettuna tavamerkkinä on metateettinen *h*, jonka käyttö on vahvaa ja hyvin tiedostettua myös Suomen puoleisessa jokilaaksossa. Yhteinen, jokilaakson tienoille rajoittunut kielenpiirre näyttää luovan pellolaisten keskuudessa tunnetta siitä, ettei valtion raja edusta mentaalista (murre)rajaa. (Vaattovaara (tulossa).)

Koska jälkitavujen *h:n* edustusta on aiemmin kartoitettu Pellon pitäjältä puhujilta, jotka ovat syntyneet vuosina 1880–1967 (Mantila 1992), olen kerännyt aineistoa pääasiassa 1970- ja 1980-luvulla syntyneiltä, kaikkiaan 14 puhujalta. Nämä nuoret informantit ovat syntyneet vuosina 1977–1986. Lisäksi olen haastatellut seitsemää heidän vanhemmistaan,

¹ Artikkelini pohjautuu vuonna 1999 valmistuneeseen pro gradu -tutkielmaani. Kiitän Hanna Lappalaista sekä Virittäjän nimettömiä esilukijoita artikkeliini saamista parannusehdotuksista ja hedelmällisistä kommentteista. Puutteista olen vastuussa yksin.

² Sivupainollisen *i*-loppuisen diftongin jäljessä sitä varmasti kuulee, esim. *asioihin*, *kattiloihin*, metateettisten *asihoin*, *kattihloin* rinnalla. Tällaisia tapauksia aineistooni ei sattunut.

jotka ovat syntyneet vuosina 1945–1964. Haastatteluhetkellä, syksyllä 1995, informantit olivat siis 9–19- ja 31–50-vuotiaita.

Ennen jälkitavujen *h*:n vaihtelun kehityksen tarkastelua Tornion murteissa luon kat-
suksen jälkitavujen *h*:ta käsittelevään aiempaan tutkimukseen sekä *h*:n lingvistisiin esiin-
tymäympäristöihin tutkimallani alueella.

AIEMMASTA TUTKIMUKSESTA

Jälkitavuissa säilynyt *h* on siitä kiitollinen tutkimuskohde, että sen edustuksesta pohja-
laismurteissa ja etenkin Tornion seudulla on saatavissa tietoa jo 1800-luvun lopulta al-
kaen, pääosin äännehistorioista (Aminoff 1871, Salenius 1881, Cannelin 1888, Setälä 1899,
Airila 1912, Lauroselä 1913, lisäksi Kettunen 1928). Mainitussa kirjallisuudessa käytiin
muun muassa keskustelua siitä, ovatko sellaiset muodot kuin *rikha(a)t*, *talho(o)n* synty-
neet *h*:n metateesin kautta vai vokaalin heittyttyä *h*:n edeltä. Setälän asetuttua äännehisto-
riassaan metateesiteorian kannalle ei sisäheittoteoria juuri saanut kannatusta muilta kuin
Lauri Kettuselta — siltikään, vaikka vokaalin sisäheiton joidenkin havaintojen perusteel-
la täytyi vaikuttaa kiistattomalta (keskustelusta tarkemmin ks. Mantila 1992: 102–106,
myös Vaattovaara 1999: 26–30). Ennen Mantilan vuonna 1992 ilmestynyttä väitöskirjaa,
jossa lopulta todistettiin sisäheittoteoria pitäväksi, mainittuja muotoja pidettiin »ensim-
mäisen asteen metateesin» aiheuttamina. *h* olisi siis siirtynyt vokaalin jälkeisestä eli vo-
kaalien välisestä asemasta vokaalin edelle (*rikkahat* > *rikhaat*). Sellaisissa Tornion mur-
teisiin kuuluvissa muodoissa kuin *kouhluun*, *sauhnaan* *h*:n katsottiin siirtyneen metateet-
tisesti toistamiseen, nyt konsonantin jälkeisestä asemasta soinnillisen konsonantin edelle
(< *koulhuun*, *saunhaan*). Tämänäköisiä muotoja fennistisessä traditiossa on nimetty
Airilasta (1912) aina Mantilaan (1992) saakka »toisen asteen metateesiksi». Mantilan väi-
töskirjan ilmestymisen jälkeen on tarkoituksenmukaisinta puhua sisäheittoisista muodoista
talhoon, *saunhaan* -tyyppisiin muotoihin viitattaessa ja metateettisistä muodoista puhut-
taessa *sauhnaan*, *kouhluun* -tyypistä.

Jälkitavuissa säilyneen *h*:n sosiolingvististä variaatiota peräpohjalaismurteissa on 1980-
ja 1990-luvulla tarkasteltu monissa pro gradu -tutkielmissa: Leila Tekoniemi on tutkinut
h:n variaatiota Sodankylän murteessa (1981), Kirsti Kunnari Pellossa (1983), Outi Ollila
Sallassa (1988), Jouko Koskelainen Kittilässä (1990), Tuija Rantanen Rovaniemellä (1991),
Leila Häyhä Torniossa (1991) ja Jaana Peltari Alatorniolla (1996). Töissä on tarkasteltu
(muiden muassa) jälkitavujen *h*:n variaatiota haastatteluaineistojen pohjalta näennäisai-
kaisesti, vertailemalla yleensä kolmen ikäryhmän kieltä. Saatavillani on ollut siis varsin
runsaasti *h*:ta koskevaa tutkimustietoa 1900-luvulla syntyneiltä eri-ikäisiltä puhujilta ja
monilta paikkakunnilta.

Jälkitavuissa säilyneen *h*:n tutkimuksista merkittävin on jo edellä mainitsemani Man-
tilan väitöskirja vuodelta 1992. Siinä on kartoitettu *h*:n peräpohjalainen variaatio perus-
teellisesti sekä historiallisesti että lingvistisesti ja ilmiötä on tarkasteltu myös sosioling-
vistikäsitteistä näkökulmasta. Sosiolingvistinen osuus keskittyy (»toisen asteen») metateesin
etenemisen tarkasteluun Pellon pitäjän puhekielessä. Aineisto koostuu vuosina 1880–1967
syntyneiden informanttien haastatteluista.

Mantilan tutkimilla pellolaisilla *h*:ta esiintyy vielä jonkin verran alkuperäisessä vo-

kaalien välisessä asemassa (*talohon, kouluhun*) (mts. 1992: 44–48), 1900-luvun puolivälin jälkeen syntyneillä informanteillani enää ei. Nykyisessä Pellon puhekielessä *h*:ta saat-
taa kuulla

1) heittyneen vokaalin jäljessä (*lähetØhä(ä)n koulØhu(u)n*). *h*:n edellä on siis tapahtunut vokaalin sisäheitto, jolloin *h* on joutunut konsonantin jälkeiseen asemaan.

2) Metateettisesti soinnillisen konsonantin eteen siirtyneenä (*kouluhuun > kouluhuun; kulkemhaan > kulkehmaan; käynheet > käyhneet*), tietyin fonotaktisin ehdoin, joista tuonnempana.

3) Assimiloituneena edeltävään konsonanttiin (*talhoon > talloon; toisheen > toisseen; kauphaan > kauppaan*), jolloin muodot muistuttavat yleis- tai erikoisgemaatiomuotoja tai sellaisia yleiskielen mukaisia muotoja, joissa on alkuperäinen gemaatiokonsonantti (ks. esimerkkejä edellä).³

Muotoryhmät, joissa jälkitavujen *h*:ta Tornion murteessa tavataan, ovat seuraavat: illatiivi (*talhoon, kouluhuun*), III infinitiivin illatiivi (*menheen, menehmään*), *ek**, *eh**-nomininit (*venheeseen, satheessa*), *s* : *h*-nomininit (*rikhaus, kauhniin*), 3. persoonan possessiivisuffiksi (*pelkästhään, nykyhjään*), passiivin preesens (*tulhaan, nostethaan*) ja imperfekti (*tulthiin, nostethiin*), aktiivin II partisii-pin vokaalivartaloiset muodot (*sattunheet, käyhneet*), *us-* ja *utta-*johdokset (*pyshäyttää, saihraus*), *hinen-*, *hAinen-*nomininit (*satheinen, jokhainen*), *-kAA-*liitepartikkeli (*tietenkhään, mithän*) sekä 3. persoonan imperatiivi (*tekhkөөn, joutukhoon*). Näiden muotokategorioiden, joissa *h* on jälkitavuuissa vanhastaan esiintynyt, lisäksi sitä tavataan nykyään lisäksi varhaisempien spiranttien paikalle yleistetynä, mm. *ythhäällä < *yhtäyällä; enhään < *enäyän; vaphaasti < *vapaða; kevhäällä < *keväðe-; oikheen < *oikeðin; melkeen < *melkeðin*. (Mantila 1992: 116–145, 218–235.) Nykyisen pellolaisnuorison kuulee sanovan säännöllisesti myös *tänhään*, mihin lekseemiin eivät vielä Mantilan tutkimat sukupolvet olleet *h*:ta yleistäneet (Mantila 1992: 235).

Mantila on väitöskirjassaan luokitellut metateesin nykyiset kielelliset esiintymäympäristöt (1992: 154–156, vrt. Airila 1912: 146–150). Kyseessä on ensi sijassa fonologisehtoinen muutos, jonka kielellinen levikki on näiden ehtojen vuoksi morfologisestikin suppeampi kuin sisäheittoisen variantin: metateesin ensimmäinen toteutumisedellytys on konsonantin soinnillisuus, joten se ei lainkaan toteudu passiivin imperfektissä (*narautethiin, kuivathiin*), 3. persoonan imperatiivissa (*tekhkөөn, tohtikhoon*), *-kAA-*liitepartikkelissa (*kuitenkhaan, mithään*) eikä myöskään edellä mainituissa myöhäisissä *h*-kehitymissä.

Ennen Mantilan väitöskirjaa ilmestyneissä pro gradu -tutkielmissä metateesin osuus on laskettu kaikista mahdollisista *h*-asemista eikä vain niistä, joissa sen toteutumisel-
le on fonotaktiset edellytykset. Aiemmin ei siis ole laskelmissa osattu ottaa huomioon sitä, ettei metateesi toteudu kaikissa asemissa. Näin ollen vertailukelpoista tutkimustietoa varhaisemmista töistä saa lähinnä vain katokehityksen tarkastelussa. Mantila on kuitenkin metateesin pellolaisedustuksen kartoittamista varten kuunnellut Kunnarin pro gradu -tutkielman (1983) aineiston nuorimpien informanttien haastattelut ja laskenut niistä, samaan

³ Tornion murteissa yleisgemaatio on jokseenkin fonemaattista (Nahkola 1987: 75,76; Pelttari 1996: 53–57; Vaatovaara 1999: 163–164), erikoisgemaatiosta tai sen kaltaisesta pidennyksestä on alueelta jonkin verran havaintoja (Rapola 1966: 33; Leskinen 1975: 8; Palander 1987: 46).

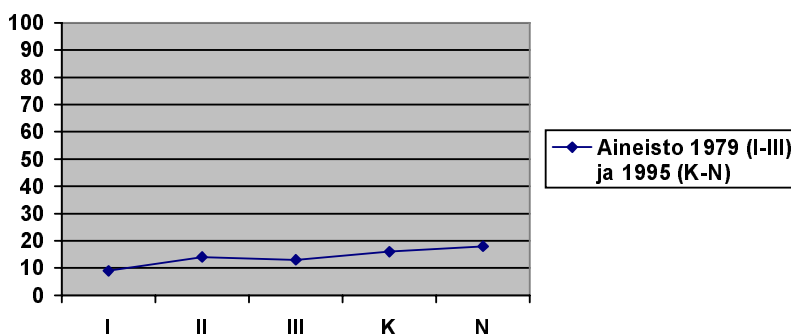
tapaan kuin omasta systemaattisesta aineistostaan, metateesin todelliset toteutumisluvut. Myös Pelttari on tutkimuksessaan (1996) laskenut metateesin osuuden sen mahdollisista toteutumisympäristöistä. Olen siten voinut laajemmin hyödyntää paitsi Mantilan tuloksia aiemmasta Pellon edustuksesta myös Pelttarin tuloksia Alatorniolta.

VARIAATION KEHITYS 1900-LUVUN AIKANA: SOSIOLINGVISTISET JA KIELELLISET MUUTOKSET

h:n KATO

Peräpohjolassa, kuten muuallakin, on yleiskielen mukainen *h:n* kato (*taloon, kouluun*) vallannut kiivaasti niin maantieteellistä kuin sosiaalistakin alaa viime vuosikymmenien aikana erityisesti kaupungeissa (Tekoniemi 1981, Rantanen 1991, Häyhä 1991, Pelttari 1996). Pienemmillä paikkakunnilla ainakaan Tornion murteiston alueella, kuten Kittilässä (Koskelainen 1990) ja Pellossa (Kunnari 1983, Vaattovaara 1999), näin ei kuitenkaan ole käynyt.

Havainnollistan Pellon katokehitystä kuviolla 1, joka pohjautuu Kunnarin tuloksiin sekä omiini. Kunnari on kerännyt aineistonsa Pellon Juoksengin kylästä vuonna 1979, oman aineistoni olen kerännyt Pellon kirkonkylästä 16 vuotta myöhemmin. Ikäryhmän I informantit ovat syntyneet vuosina 1898–1920, ryhmän II vuosina 1927–1948, ryhmän III 1953–1967, ryhmän K 1945–1964 ja ryhmän N 1977–1986. Ryhmät K ja III edustavat suunnilleen samaa sukupolvea eri ajankohtina — haastattelemieni keski-ikäisten *h*-edustuksen tulisi siis näennäisaikahypoteesin mukaan olla jokseenkin sama kuin Kunnarin vuonna 1979 haastattelemien nuorten (näennäisaikamenetelmästä ks. esim. Chambers 1995: 193–206). *h:n* säilymiin (vs. katomuotoihin) olen kuviossa 1 lukenut myös assimiloituneet muodot⁴. Varsinaisesti tulkitsen *h:n* kadonneeksi kuitenkin vain silloin, kun sitä ei mahdollisissa asemissaan ole kuultavissa missään muodossa. Assimiloitunut *h* on eräänlainen »välivariantti», viereiseen komponenttiin assimiloituessaan se on tasoittunut (*talhoon* >

Kuvio 1. Jälkitavuuissa säilyneen *h:n* kato vuonna 1898–1986 syntyneillä pellolaisilla. I = 1898–1920 syntyneet, II = 1927–1948, III = 1953–1967, K = 1945–1964, N = 1977–1986.

⁴ Kunnarin aineistossa assimilaatiomuodot, siis yleis- tai erikoisgemaatiota muistuttavat, ovat olleet *h*-konteksteissa hyvin satunnaisia. Ne hän on jättänyt kokonaan tarkastelun ulkopuolelle (Kunnari 1983: 21).

talloon). Tavujen kvantiteettisuhteet säilyvät assimilaatiomuutoksessa ennallaan (vrt. *talhoon* > *talloon* *ta-loon*), mistä syystä *h*:n assimiloitumisen ja kadon ero on paitsi sosiaalisesti myös kielellisesti keskeinen. Palaan tähän artikkelin loppupuolella.

Kuvio 1 osoittaa, että kato (*taloon*) ei ole Pellossa sanottavasti yleistynyt 1900-luvun kuluessa: nuorimmalla polvella katomuotoja on vain 9 prosenttiyksikköä enemmän kuin miltei sata vuotta aiemmin syntyneillä. Kuvio vahvistaa myös näkemystä näennäisaikametodin käyttökelpoisuudesta, vaikkakaan hitaasti etenevä muutos ei ole paras mahdollinen variaabeli sen luotettavuutta testaamaan.

Vuoden 1995 aineiston sukupuolittaisista eroista voidaan todeta, että K-ryhmän eli keski-ikäisillä naisilla katomuotoja on ikäluokkansa miehiin nähden hiukan enemmän: naisilla keskimäärin 17,6 %, miehillä 13,6 %. Tendenssi on ryhmätasolla sama nuorten (N) ryhmässä: tytöillä katoa on enemmän (21,2 %) kuin pojilla (13,7 %). Keskiarvot kätkevät taakseen kuitenkin kohtalaisen suuria yksilöllisiä eroja. Yksilön ja ryhmän suhde onkin sosiolingvistiikan ongelmallisimpia kysymyksiä (ks. esim. Milroy 1987: 136–137; Figueroa 1994: 171, 182; Lappalainen 1996: 30–32; Nuolijärvi 2000: 22) — ei yksin sosiolingvistisen variaation tutkimuksen käytänteiden kannalta vaan perustavammin kielinäkemysten lähtökohtien kannalta (vrt. Labov 2001: 33–34 ja Nieminen 1999). Tilastollista keskiarvoa ei välttämättä edusta monikaan yksittäinen puhuja, ja ryhmän sisäiselle hajonnalle voi olla vaikea löytää selityksiä kielenulkoisesta maailmasta. Kokonaan toinen, metateoreettisen tason kysymys on, missä määrin sosiolingvistiikassa variaatiota ylipäättään on selitetty ja missä määrin on kysymys pelkästä variaation kuvaamisesta (Cameron 1997; Romaine 1996; ks. myös Nuolijärvi 2000: 24–25). Voidaan myös pohtia, olisiko mieluummin pyrittävä löytämään selityksiä yhtäläisyyksille kuin eroille (Nieminen 1999: 4, 17–19, ks. myös Labov 2001: 363–365). Sivuutan nämä kysymykset kuitenkin tässä, koska keskityn tarkastelemaan kielen sukupolvittaista muutosta enkä synkronista vaihtelua — kielenmuutoksen suunnasta ja nopeudesta ikäryhmittäiset keskiarvot antavat joka tapauksessa varsin luotettavan kuvan.

Kunnarin tutkimuksen mukaan *h*:n kato esiintyy Pellossa monissa uudissanoissa, kuten *yhteiskunta*, *tieteitä*, *keittiökaluksia* (Kunnari 1983: 28). Omassa aineistossani on toisaalta useita esimerkkejä siitä, että *h* on omaksuttu myös uudissanoihin: *tietokonheissa*, *urheiluvälihneitä*, *avustushankkeita*. Samoin *h* on usein omaksuttu myös paikannimien vartaloon (*Tampehreela*), ja paikannimien illatiivimuodoissa sen käyttö on hyvin tavallista: *Tallihnaan*, *Falirakhiin*, *Tampehreela*, *Helsinkiin*, *Venähjään*, *Tööhlöön*. *h*:n tarttuminen tämäntyyppiseen käyttöön nuorten puheessa kertonee jo sinänsä, ettei se ainakaan vielä ole katoamassa pellolaisesta puheenparresta.

Vain vähäisessä määrin yleistynyttä *h*:n katoa esiintyy Pellossa erityyppisissä muotokategorioissa. Siellä, missä *h*:n pääedustus on (ollut) vokaalienvälinen, *h* on noudattanut kadotessaan — tai paremmin sanoen harvoin säilyessään — morfologisen diffuusion hierarkiaa: se on säilynyt pisimpään muotoryhmissä, joiden morfeemissa sillä on koko kategoriaa erottava merkitystehtävä eli passiivissa ja illatiivissa (Mielikäinen 1995: 329–331). Nämä ovat monissa tutkimuksissa olleet myös taajimmat muotoryhmät (ks. Järvi 1981: 41–46; Nuolijärvi 1986: 91; Mantila 1992: 62–63; myös Matilainen 1997: 158 kokoavasti). Oman tutkimukseni sekä muiden sellaisten tutkimusten perusteella, joissa on tarkasteltu *h*:n väistymistä muulla kuin vokaalienvälisen *h*-edustuksen alueilla, ei *h* niinkään näytä kadotessaan noudattavan mitään yleispätevää morfologista järjestystä (ks. Peltari

1996: 40; Häyhä 1991: 45; Rantanen 1991: 54). Katotendenssi liittyneekin näissä murteissa ennen muuta tavarakenteiden tasapainoon, mihin tuonnempana palaan.

Leksikaalinen diffuusioteoria (ks. Chen ja Wang 1975: 255–281) ja taajuushypoteesi (Phillips 1984: 336) eivät varsinaisesti ole valaisevia pellolaisen *h*:n katokehityksen kannalta, kuten ilmeisesti eivät monen muunkaan ääntenmuutoksen etenemisen tarkastelussa suomen kaltaisessa, agglutinoivassa kielessä (ks. Nahkola 1987: 42–43; Mielikäinen 1995: 331–336; Juusela 1989: 118–123; yleisemmin Campbell 1998: 198–200). Murteellisuuksien on kuitenkin havaittu usein jähmettyneen taajaan esiintyviin lekseemeihin (Mielikäinen 1981a: 162, Juusela 1989: 127, 335–336, Zaman-Zadeh 1994: 65–66, Pitkänen 1996: 53, 136–138, 165). Tämä ilmennee parhaiten tilanteessa, jossa murteelliset muodot ovat harvinaistuneet poikkeukselliseksi. Pellossa ainakin vielä nykyään poikkeuksellisia ovat yleiskielen mukaiset katomuodot. Seuraavassa muutama esimerkki (sulkeissa informantin sukupuolen tunnus ja syntymävuosi):

– – mutta menem mie sitte varhmaaj jonnekki opiskelehman etehlään. Tämä on niim pieni paikka ettei täällä kyllä sillai että haluaa jonnekki *isompaan*. (N-81)
No mie en *oikiastah* kovin hyvin tiä, mutta sillai että mie haluaisil lähtiä ulukomaile, joka taphauksessa. (M-77)
Ei mutta ko ne [partiorhytmät] oj jaettu sillai niihkö *kahteen* ossaan, lauhmaaj ja ja vartihoon. (N-83)
Mutta ei täällä pohjosessa mie en tiä että kukhaan *pelkästään* niihkö sill [kielenkääntämisellä] eläis että se täytyy yhistää johohki muuhun. (N-54)

h:N METATEESIN JA SISÄHEITTOVARIANTIN ESIINTYMÄSUHTEET

Metateettisen ja sisäheittoisen *h*-muodon keskinäisiä esiintymäsuhteita on kiinnostavaa verrata näiden prestiisisuhteiden paljastamiseksi: jotkut pellolaisista haastateltavistani viittasivat sisäheittoiseen, »kemiläiseen» *h*-muotoon tavalla, josta saattoi ounastella sen olevan tietoisessa epäsuosiossa.

Tornionlaaksolainen metateesi on pellolaisilla Mantilan mukaan keskimäärin sitä yleisempi, mitä nuoremasta puhujasta on kysymys (Mantila 1992: 200). Tutkimukseni vahvistaa metateesin yleistymiskehityksen jatkuneen 1900-luvun lopun vuosikymmenillä syntyneillä: useimmilla 1980-luvulla syntyneillä metateesi toteutuu liki tai täysin 100-prosenttisesti (ks. taulukkoa 1 viereisellä sivulla). Metateesin käyttö on tosin tähän mennessä tutkittujen ikäryhmien sisällä varioinut Pellossa suhteellisen paljon (ks. Mantila 1992: 200), eikä aineistoni perusteella näyttäisi tässä suhteessa tapahtuneen tasoittumista. Koska yksilölliset erot metateesin käytössä ovat suurehkoja, tarkastelen variaatiota seuraavaksi idiolektikohtaisesti. Sisäheittoisen *h*-variantin ja metateettisen *h*:n vaihtelu on laskettu ainoastaan niistä konteksteista, joissa metateesille on olemassa toteutumisedellytykset. Tuloksista voidaan tällöin nähdä, missä määrin mitäkin varianttia esiintyy niissä ympäristöissä, joissa on mahdollista käyttää kaikkia *h*-variantteja. Kato- ja assimilaatiofrekvenssit olen yhdistänyt tässä samaan sarakkeeseen; niiden osuudet metateesikontesteissa ovat useimmilla puhujilla hyvin pienet.

Sisäheittoisen variantin epäsuosio näyttää selvältä. Muutamit keski-ikäiset naiset (etenkin vuonna 1961 syntynyt nainen) suosivat sitä kohtalaisen paljon, mutta nuorilla puhujilla sisäheittovariantin osuus on metateesikontesteissa marginaalinen. Useimmilla nuorilla sisäheittovariantteja ei näissä esiinny lainkaan, mikä kuitenkin vain parin puhujan

KESKI-ikäiset							
Informantti (sp+synt.vuosi)	Metateesi <i>sauhnaan</i>		Sisäheitto <i>saunhaan</i>		Kato/Assimilaatio <i>saunaan/saunmaan</i>		Yht. f
	f	%	f	%	f	%	
Nainen-51	34	63,0	17	31,5	3	5,5	54
Nainen-52	6	66,7	3	33,3	0	0,0	9
Nainen-54	51	85,0	3	5,0	6	10,0	60
Nainen-61	13	46,4	15	53,6	0	0,0	28
Nainen-64	21	60,0	7	20,0	7	20,0	35
Naiset yht.	125	67,2	45	24,2	16	8,6	186
Mies-45	12	66,7	2	11,1	4	22,2	18
Mies-47	25	89,3	3	10,7	0	0,0	28
Miehet yht.	37	80,4	5	10,9	4	8,7	46
NUORET							
Tyttö-86	7	50,0	0	0,0	7	50,0	14
Tyttö-83a	16	84,2	0	0,0	3	15,8	19
Tyttö-83b	5	38,4	2	15,4	6	46,2	13
Tyttö-81a	10	100	0	0,0	0	0,0	10
Tyttö-81b	16	89,0	2	11,0	0	0,0	18
Tyttö-79	18	94,7	0	0,0	1	5,3	19
Tyttö-77	22	75,8	3	10,3	4	13,9	29
Tytöt yht.	94	77,0	7	5,7	21	17,3	122
Poika-86	15	75,0	4	21,0	1	4,0	20
Poika-84a	0	-	-	-	-	-	-
Poika-84b	13	92,8	0	0,0	1	7,2	14
Poika-81a	7	63,6	2	18,2	2	18,2	11
Poika-81b	3	100	0	0,0	0	0,0	3
Poika-77a	13	76,5	4	23,5	0	0,0	17
Poika-77b	5	83,3	0	0,0	1	16,7	6
Pojat yht.	56	78,9	10	13,9	5	7,2	71
KAIKKI yht.	312	73,4	67	15,8	46	10,8	425

Taulukko 1. *h*-varianttien suhteet metateesikonteksteissa informantikohtaisesti.

tapauksessa merkitsee sitä, että metateesin käyttö olisi 100-prosenttista — kato- ja assimilaatiomuodot ovat nuorilla nimittäin lisääntyneet keskimäärin samaa tahtia kuin sisäheiton käyttö on vähentynyt. Nuorten naisten ryhmä on tässä suhteessa selkeimmin oikeellinen, kuten usein kielenmuutoksissa. Tämän on esitetty perustuvan muun muassa siihen, että naisten roolit (seka)verkostoissa ovat luonteeltaan »sosiaalisempia» kuin miesten (Lippi-Green 1989: 213–234; Eckert 2000: 171–212; Labov 2001: 303–315, 329–349).

▷

Tulokset osoittavat, että kaikki muut variantit ovat yleistyneet sisäheittovariantin kustannuksella. Sisäheittosen *h:n* asema on metateesikonteksteissa selvästi väistyvä. Olen laskenut sisäheittomuotojen osuudet erikseen myös pelkästään sellaisista ympäristöistä, joissa metateesimuutos ei tule kyseeseen — tarkistaakseni, onko sisäheitto todella syrjäytymässä kaikissa asemissa. Näissäkin konteksteissa sisäheiton osuus on pienemmän päin. Korvautuminen assimilaatiomuodoilla, hiukan myös katovariantilla, näyttää lisääntymisen merkkejä ainakin nuorilla naisilla: siinä missä keski-ikäiset miehet ja naiset sekä nuorista pojat käyttävät sisäheittoista muotoa 64–68-prosenttisesti, tytöt käyttävät sitä keskimäärin vain 38-prosenttisesti. Tosin tyttöjen ryhmässä on keskiarvoa laskemassa kaksi innovaattoria, joiden sisäheittoprosentit ovat vain 7 ja 12. He suosivat erityisesti assimilaatiota näissä, metateesiasemien ulkopuolisissa konteksteissa (*tekkeen pro tekheen, aiottaan pro aiothaan, tunnistetaan pro tunnistethaan jne.*).

h:N METATEESIN
KIELELLISESTÄ LEVINNEISYYDESTÄ

Edellä todettiin, että *h:n* metateesi on kaikilla ryhmillä ja miltei kaikilla yksilöillä ylivoimaisesti yleisin variantti sille mahdollisissa konteksteissaan. Se on siis selvästi prestiisi-asemassa Pellossa. Metateesin noususuhdanteeseen on kuitenkin suhtauduttava varauksellisesti: nuorilla naisilla, jotka johtavat metateesimuutosta, on sen suhteellinen osuus lisääntynyt kymmenisen prosenttiyksikköä vanhempiin naisiin verrattuna, mutta vastaavassa suhteessa heidän keskuudessaan on toisaalta yleistynyt myös assimilaation (ja hiukan myös kadon) käyttö. On perusteita epäillä, ettei metateesi tule uusilla sukupolvilla etenemään täysin säännölliseksi asti. Epäilystä vahvistaa metateesin kielellinen nykytila, jota tarkastelen seuraavaksi.

Mantila on väitöskirjassaan (1992: 157–172, 189–193) osoittanut *h:n* metateesin etenemisen olevan hierarkkista niin alueellisesti kuin myös kielellisesti. Pääedellytyksenä metateesin toteutumiselle on edeltävä soinnillinen konsonantti (*koulhuun > kouhluun*). Tämän ehdon jälkeen metateesin nykyinen esiintyminen voidaan jaotella sen fonotaktisten esiintymäympäristöjen mukaan, joita Mantila erottaa kuusi (1992: 154–156). Seuraavassa käyttämäni numerojärjestys viittaa metateesin toteutumisen yleisyysjärjestykseen Mantilan tutkimissa aineistoissa (1 = yleisin, 6 = harvinaisin). Metateesin toteutuminen on laskettu Tornion murteiston 19 pitäjän aineistoista (mts. 157), ei siis yksin Pellon. Seuraavat esimerkit ovat omasta Pellon aineistostani. Metateesi toteutuu

1) kahden soinnillisen konsonantin yhtymän jäljessä, tavuasemasta riippumatta: *varmhaan > varhmaan*; *Norjhaan > Norhjaan*; *Tukholmhaan > Tukholhmaan*,

2) pitkän pääpainollisen vokaalin jäljessä: *saamhaan > saahmaan*; *mielheen > miehleen*; *uimhaan > uihmaan*,

3) pitkän pääpainottoman vokaaliaineksen jäljessä: *asioimhaan > asioihmaan*; *aikoinhaan > aikoihnaan*; *pelkäämhään > pelkäähmään*,

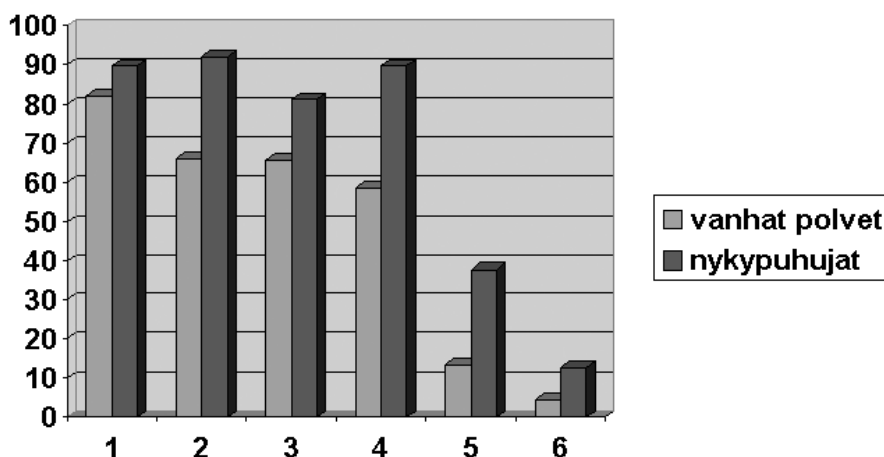
4) alkuaan lyhytvokaalisen avotavun jäljessä, kun sitä edeltää lyhyt painollinen tavu: *opiskelemhaan > opiskelehmaan*; *hakëmhaan > hakèhmaan*; *puhunheet > puhuhneet*,

5) lyhyen painottoman vokaalin jäljessä, kun sen edellä on pitkä (pää)painollinen tavu: *lähtenheet > lähtehneet*; *tuntumhaan > tuntuhmaan*; *juhlimhaan > juhlihmaan*,

6) muissa asemissa kauempana sanassa (= myös sivupainollisen lyhytvokaalisen ta-

vun jäljessä): *opettamaan* > *opettahmaan*; *syyttelemhään* > *syyttelehmään*; *rakèntanheet* > *rakèntahneet*.

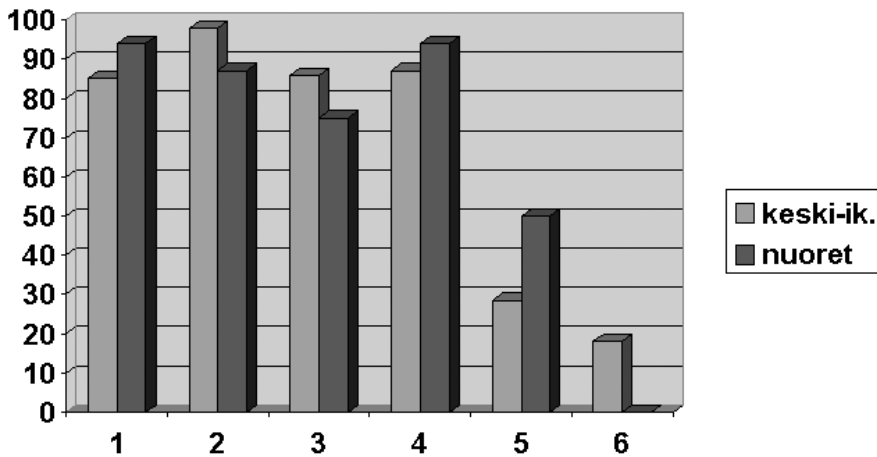
Metateesimuutos saattaa lopulta siis tapahtua missä hyvänsä ympäristössä, jossa *h* sijaitsee soinnillisen konsonantin jäljessä, lukuun ottamatta lyhyen pääpainollisen vokaalin jälkeistä asemaa (*menhään* > **mehnään*; *kalhaan* > **kahlaan*). Kuvio 2 havainnollistaa, kuinka metateesi toteutuu aineistossani sen saman leviämishierarkian mukaan, jonka Mantila väitöskirjassaan on esittänyt 19 pitäjän otannastaan.

Kuvio 2. Metateesin levinneisyys eri fonotaktisiin asemiin Tornionlaaksossa. Vanhat polvet = Mantilan 19 pitäjän aineisto⁵ (vuosina 1880–1967 syntyneet), nykypuhujat = vuonna 1995 kerätty Pellon aineisto (vuosina 1945–1986 syntyneet).

Metateesi on asemissa 1–4 selvästi yleisempi kuin asemissa 5 ja 6 niin vanhoilla polvilla kuin nykypolvillakin. Mantilan tutkimassa 19 pitäjän aineistossa metateesi on pitkän (pää)painollisen vokaaliaineksen jäljessä (asemassa 1) toteutunut yleisimmin, 82,2-prosenttisesti. Toiseksi yleisimmässä asemassa se on toteutunut selvästi harvemmin, 66,2-prosenttisesti (Mantila 1992: 157). Omassa Pellon aineistossani, jossa mahdollisia metateesikonteksteja on yhteensä 425, metateesi on toteutunut 312 tapauksessa. Esiintymät jakautuvat siten, että neljässä yleisimmässä asemassa se on kaikissa tapahtunut yli 80-prosenttisesti, asemissa 1, 2 ja 4 jopa 90-prosenttisesti. Metateesi on kaikkiaan jatkanut yleistymistään paitsi ensimmäisessä neljässä asemassa myös kahdessa viimeisimmässä leviämisympäristössään, kun koko aineistoni esiintymiä verrataan aiempiin tuloksiin. On kuitenkin paikallaan tarkastella aineistoni metateesiesiintymiä myös ikä- ja sukupuoliryhmittäin. Edellä esittämäni pylväikkö, jossa kahden sukupolven metateesiesiintymät on esitetty yhdessä, antaa metateesin yleistymiskehityksestä nimittäin hivenen harhaanjohtavan kuvan fonotaktisen aseman 6 osalta. Seuraavan sivun kuviosta 3 ilmenee, missä määrin metateesi on toteutunut aineistossani keski-ikäisillä ja nuorilla.

⁵ 19 pitäjän aineistoon sisältyvät myös otannat Jällivaarasta, Kittilästä, Rovaniemen maalaiskunnasta sekä Tervolasta, jotka ovat Tornion murteiston ulkoreuna-alueita.

Kuvio 3. Metateesin levinneisyys eri fonotaktisiin asemiin keski-ikäisillä ja nuorilla (Pellossa).

Neljässä ensimmäisessä fonotaktisessa asemassa metateesi on vahvaa kummallakin ikäryhmällä. Asemissa 1 ja 4 se näyttää selvästi vahvistuneen, mikä ilmenee verrattaessa keski-ikäisten ja nuorten edustuksia. Myös asemassa 5 näyttää tapahtuneen selvää metateesimuutoksen yleistymistä. Sen sijaan asemassa 6, sivupainollisen lyhyen vokaalin jäljessä, jossa keski-ikäisten metateesiprosentti on 18 (4 toteutunutta 22:sta), ei muutos nuorilla toteudu kertaakaan kymmenestä mahdollisesta tapauksesta. Sikäli kuin näin pieniin frekvensseihin on luottamista, tämä viittaa siihen, että metateesimuutos on viimeisessä leviämisympäristössään tyrehtymässä alkuunsa. Jostain syystä nuoret pyrkivät käyttämään sellaisia muotoja kuin *valh-miita*, *uih-maan*, *ai-koih-naan*, *o-pis-ke-leh-maan* ja *läh-teh-neet*, mutta eivät sellaisia kuin *o-pet-tah-maan*, *ra-kèn-tah-neet*, *kuun-te-leh-maan*.

Mistä syystä metateesi ei tahdo yleistyä asemassa 6? Ainakin yhtenä syynä saattaisi olla se, että kyseisessä asemassa *h* joutuisi metateesin toteuduttua sivupainollisen tavun loppuun, mikä olisi sen sonoriteetin kannalta heikoin mahdollinen asema — käsittelen *h*:n foneettisia ominaisuuksia kohta. Morfologisesti aineistoni 6. aseman metateettiset muodot ovat miltei kaikki III infinitiivin tunnuksellisia illatiiveja, joita tässä asemassa tavataan yleensäkin eniten (esim. *opèttahmaan*, *aattelehmän*, *syyttelemään* ja *kuuntelehmaan*). Määräävänä tekijänä metateesin toteutumisessa on nimenomaan fonotaktinen asema, muotoryhmän frekvenssi ei näyttäisi vaikuttavan metateesiherkkyyteen sinänsä (ks. Mantila 1992: 173–174, myös Vaattovaara 1999: 94 ja liite 3). III infinitiivin illatiivissa ja aktiivin II partisiippiassa metateesi on kuitenkin niin omassa aineistossani kuin Mantilankin aineistossa toteutunut suhteessa harvemmin kuin muissa morfologisissa ympäristöissä. Tämä taas on yhteydessä siihen, että juuri nämä muotoryhmät ovat fonotaktisissa asemissa 5 ja 6 ylivoimaisesti yleisimmät.

Selitystä voi hakea siitäkin, että asemassa 6 ei juuri tavata muita muotoryhmiä kuin aktiivin II partisiippiä ja III infinitiivin illatiivia, joista molemmista voidaan käyttää paitsi metateesin mahdollistavaa muotoa myös varianttia, jossa metateesikontekstia ei ole: Aktiivin II partisiippiassa on vokaalivartaloisen muodon kustannuksella alkanut yleistyä *-nut-*pääteinen variantti (*opiskellu*, *tutustunu* jne.), missä *h*:n metateesille (tai *h*:lle jälkitavuuksissa ylipäätään) ei ole kontekstia (vrt. muotoihin *opiskelheet* > *opiskehleet*; *tutustunheet* >

tutustuhneet). III infinitiivin illatiivissa on vastaavasti yleistymässä tunnuksen variantti (*sekottuun, kalastaan pro sekottumhaan > sekottuhmaan, kalastamhaan > kalastahmaan*). Näissä sisäheittoinen *h*-variantti tulee aina kyseeseen, mutta metateettinen vain silloin, kun konsonanttivartaloon sattuva konsonantti on soinnillinen (esim. *neuvottelheen > neuvottehleen*). Lisäksi kyseessä on oltava jokin muu kuin kaksitavuinen vartalo, jonka ensitavu on lyhyt (*tulheen > *tuhleen*). Pidempi eli tunnuksellinen III infinitiivin illatiivin muoto sen sijaan takaisi metateesin edellytykset aina *-ma*-tunnuksen soinnillisen alkukomponentin ansiosta, samoin kuin kongruentti partisiippimuotokin. III infinitiivin tunnuksettomia illatiiveja, siltä osin kuin vartalon konsonantti on soinniton, ja *nut*-partisiippeja voisi nimittää »potentiaalisiksi metateesikonteksteiksi». Tällä viitataan siihen, että vaikka metateesi niin sanotun normaalin laskutavan mukaan olisikin toteutunut idiolekteissa vaikkapa 100-prosenttisesti, saattaa puhuja todellisuudessa, yleistyviä puhekielisyksiä suosiessaan, jättää monta tilaisuutta käyttämättä sen tuottamiseen. Tällaisilla yleistyvillä puhekielisyksillä saattaa olla tekemistä metateesikehityksen taantumisen kanssa sikäli, että metateesikontekstit käyvät tässä asemassa entistäkin harvinaisemmiksi. Phillipsin (1984: 336) taajuushypoteesin mukaan fysiologisesti motivoitut muutokset, joihin *h*:n metateesikin lukeutuu, tarttuvat helpommin suuritaajuisiin kielen yksiköihin kuin pienitaajuisiin (ks. myös Suihkonen 1992: 286, 304; Mielikäinen 1995: 321–336).

Sekä aktiivin II partisiipin inkongruentin muodon että III infinitiivin illatiivin lyhyemmän muodon yleistymisen ovat tämän päivän yleissuomalaisia ja myös pellolaisia ilmiöitä (Nissi 1981, Sorsakivi 1981, Haikonen 1999, Elsilä 2000). Aineistoni nuoret käyttävät näitä puhekielisyksiä selvästi enemmän kuin keski-ikäiset. Voisi näin kuvitella, ettei idullaan olevan äänne muutoksen taantuminen juuri tästä sukupolvesta lähtien olisi aivan sattumaa. Harva esiintymistäajuus ei kuitenkaan ainakaan yksin käy selitykseksi, koska fonologisessa asemassa 5, joka on vain vähän taajempi kuin asema 6, vallitsee jokseenkin sama morfologinen distribuutio kuin viimeisessä leviämisympäristössä. Siitä huolimatta metateesi on asemassa 5 selvästi yleistynyt. Foneettiset ja artikulatoriset seikat ovat mitä ilmeisimmin tässä keskeisiä: *h*:n ominaiskuuluvuuden ja ääntämisen kannalta asema 5 on otollisempi metateesimuutokselle, sillä tuossa asemassa *h* sijoittuu tavun loppuun painottomassa tavussa, jota pitkä (pää)painollinen tavu edeltää. On helpompi ääntää metateesi-asemainen *h* kategoriassa 5 (*äm-päh-riin*) kuin kategoriassa 6 (*neu-vot-teh-leen*).

Mikäli fonotaktisen aseman 6 muodot edustuisivat enimmäkseen assimilaatiomuotoina, olisi havainto riemastuttava: tässä tavu-asemassa operoi nimittäin myös yleisgeminaatiomuutos (*rakèntanheet ~ rakèntanneet, aattelelhaan ~ aattelelmaan* jne.), jonka kielellinen ja sosiaalinen levikki Pellossa riittäisi selittämään metateesin yleistymättömyyden tässä kontekstissa. Tämän aseman esiintymistä valtaosa on kuitenkin sisäheittoisia *h*-muotoja. Fonologiselta sen paremmin kuin morfologiseltakaan tasolta lienee vaikea löytää yksiselitteisyyttä sille, miksi metateesikonteksteissa yleensä epäsuosiossa oleva sisäheittoinen *h*-variantti on lyhyen sivupainollisen vokaalin jäljessä onnistunut pitämään pintansa.

h:N ASSIMILAATION YLEISTYMINEN

Assimilaatio on yksi yleisimmistä kielenmuutoksen tyypeistä. Sen seurauksena (useimmiten) vierekkäiset äänneet muuttuvat joko osittain tai täysin toistensa kaltaisiksi (esim.

▷

R. Anttila 1972: 72–73; Hock 1986: 61–66; Campbell 1998: 26–28). Jälkitavujen *h*:n assimiloituminen edeltävään konsonanttiin ei ole uusi ilmiö, sillä jo Airila mainitsee siitä (1912: 132). Sellaisia muotoja kuin *tulemmaan*, *täytteen*, *vetteen*, *koristellaan*, *kauppaan* voidaan pitää assimiloituneesta *h*:sta johtuvina alueella, jossa tavataan tässä kontekstissa myös niin sanottuja sisäheittoisia *h*-muotoja (< *tulemhaan*, *täytheen*, *vetheen*, *koristelhaan*, *kauphaan*). Tulkinta ei kuitenkaan ole ongelmaton varsinkaan niissä tapauksissa, joissa assimilaation tuloksena syntyvä geminaatta ei ole aivan täysi. Olen kuitenkin lopulta päätenyt määrittelemään *h*-konteksteissa esiintyvät lyhytalkuisetkin geminaatat *h*:n assimiloitumisen tuloksena syntyneiksi. Lähes kaikki tapaukset ovat niin sanotusti progressiivisia eli edeltävä konsonantti on assimiloitunut *h*:n, ja olenkin tarkastellut pelkästään progressiivisen assimilaation kielellistä distribuutiota. Kuten aiemmin mainitsin, assimilaatiomuodot olen tulkinnut »tasoittuneiksi *h*-muodoiksi», joissa tavorakenne on, toisin kuin katotapauksissa, säilynyt ennallaan.

Kaikki Airilan (1912: 132) mainitsemat assimilaatiotapaukset ovat *s*:n jälkeisiä. Hän pitääkin vain näitä *sh* > *ss* -tapauksia assimilaatiosta johtuvina — muiden merkille panemiensa tapausten yhteydessä (esim. *nekkää*, *kaksikkaa*, *kututtaa*, *lasketaan*) Airila puhuu »klusiilien aspiroitumisesta» (mts. 68). Tornion murteiden alueella Airila oli tavannut yhdellä puhujalla sellaisia lyhytvokaalisia muotoja kuin *lamppat*, *kankkat*, *oikken* (mts. 25).

h:n assimiloituminen on mitä ilmeisimmin lähtenyt liikkeelle *s*:n jälkeisestä asemasta. Siinä missä Mantila (1992: 212) on muiden konsonanttien jäljessä todennut assimilaation olevan »harvinaista» tai »hyvin harvinaista», on hän sen *s*:n jäljessä havainnut koko Peräpohjolassa yleiseksi, Tornion murteistossa paikoin jopa 100-prosenttiseksi niin pääpainollisen tavun jäljessä kuin kauempanakin sanassa (esim. *persseen*, *kerrassaan*). Omassa aineistossani *h* on assimiloitunut *s*:ään liki kaikilla informanteilla täysin järjestelmällisesti (esim. *toissinsa*, *lausseessa*, *kirkhaaseen*, *aihneisiin*, *rauhalliseen*, *Esposseen*). *s*:ään assimiloituneen *h*:n olen muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta kuullut aina täytenä geminaattana — toisin kuin muihin konsonantteihin assimiloituneen *h*:n, joka on huomattavasti useammin kestoaltaan täyttä geminaattaa lyhempi. Myöskään *s*:ään assimiloituneen *h*:n jälkeisen vokaalin pituudessa ei ole juuri vaihtelua: 105 tapauksesta 95:ssä seuraa täyspitkä vokaali⁶. Kaikki tämä kertoo muutoksen vakiintuneisuudesta. Puolet *sh* > *ss* -assimilaatiotapauksista on yleiskielen mukaisia (*missään*, *tosissaan*, *pussiin*, *konkurssin*, *vissiin*). Kaikissa yleiskielen mukaisissa tapauksissa geminaatta on täysi ja seuraava vokaali vähintään pidentynyt⁷.

Klusiilien jäljessä *h*:n assimiloituminen on ollut jonkin verran nasaalien jälkeistä assimilaatiota yleisempi ilmiö, mutta kuitenkin niin harvinainen, ettei Mantila ole esittänyt niistä esiintymistapaajuuksia saati prosentteja. Vuosisadan alussa syntyneillä assimilaatio on klusiilien ja nasaalien jäljessä (esim. *vetheen* > *vetteen*; *seinhään* > *seinnään*) ollut Mantilan aineistossa kaiken kaikkiaan satunnaista, joskin toisilla puhujilla se on ollut yleisempää kuin toisilla (suullinen tieto). Tässä sukupolvessa on nähtävästi ollut innovaatio idullaan, sillä nyttemmin varsinkin klusiilien jälkeinen assimilaatio on alkanut selvästi yleistyä. Ha-

⁶ Mukaan ei siis ole tässä luettu diftongeja.

⁷ Paitsi konsonantin pidentymästä myös sitä seuraavan vokaalin kvantiteetti on ratkaiseva pohdittaessa *missään*, *toiseen*, *jalkkaan*, *vetteen* -tyyppisten muotojen tulkintaa (ks. Vaattovaara 1999: 121–123).

vainnollistan assimilaatiokehitystä taulukolla 2, josta näkyvät *h*:n klusiileihin assimiloitumisen ja säilymisen osuudet erikseen aineistoni keski-ikäisillä ja nuorilla.

	kh > kk		kh ■		th > tt		th ■		ph > pp		ph ■		Yht. f
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	
Keski-ik.	19	12,4	134	87,6	28	13,0	186	87,0	0	0,0	12	100	379
Nuoret	38	20,3	149	79,7	95	36,9	162	63,1	5	35,7	9	64,3	458

Taulukko 2. *h*:n assimiloituminen klusiileihin keski-ikäisillä ja nuorilla pelloilla.

h:n assimiloituminen *t*:hen (esim. *pelästetään, tarvitaan*) on kaikkiaan yleisempää kuin muihin klusiileihin. Myös Mantilan tutkimuksen mukaan (1992: 214) assimilaatiotendenssiä on ollut klusiileista eniten juuri *t*:hen. Aineistoni nuorten ryhmässä assimiloitumista on alkanut tapahtua myös *p*:hen (*lamppaita, kauppaan*), mitä ei keski-ikäisillä vielä ole havaittavissa — tosin päätelmiin muutoksen kielellisestä leviämisestä on jälleen suhtauduttava varovasti pienten esiintymistäajuuksien vuoksi. Erot keski-ikäisten ja nuorten assimilaatioedustuksissa ovat sen verran selviä, että on helppo kuvitella ilmiön olleen varsin satunnainen vuosisadan alussa syntyneillä. Nuorten ryhmässä on muutamia innovaatioita, jotka nostavat ryhmän assimilaatioprosentteja: eniten assimilaatiota käyttävillä työllä assimilaatiota on peräti 49–67 prosentin verran.

Nasaaleihin *h* assimiloituu aineistossani harvoin (*tulemaan, keskennään*). Keski-ikäisillä nasaalien assimilaatiota on aineistossani 4,2 % ja nuorilla 9,7 %. Mantila (1992: 215) on väitöskirjassaan luonnehtinut *h*:n nasaaleihin assimiloitumista »hyvin harvinaiseksi».

Assimilaation tuloksena syntyvät muodot ovat aina joko yleisgemaatio- tai erikoisgemaatiomuotojen kaltaisia tai yleiskielen mukaisia. Aineistossani assimilaation tuloksena on kaikkiaan vain hiukan useammin syntynyt yleiskielen kuin murteen mukainen muoto. Assimilaatio ei täten tapahdu pelkästään yleiskielistymisen nimissä, tai ainakaan yleiskielistymispyrkimys ei ilmiön yleistymistä selitä. Mielenkiintoista on, että passiivin preesensissä, jossa assimilaation tuloksena syntyy aina murteellinen, yleis- tai erikoisgemaatiota muistuttava muoto (esim. *ruukattān, pelästetään, tunnistetaan, tarvitaan, laitetaan, leikataan*), esiintyy nuorilla assimilaatiota enemmän (49,3 %) kuin missään muussa muotoryhmässä. Keski-ikäisillä taas tässä muotoryhmässä assimilaatio on harvinaisinta. Nuorilla tapahtuu assimilaatiota huomattavasti enemmän kuin keski-ikäisillä myös III infinitiivin illatiivissa. Näissä tuloksena on huomattavasti useammin murteellinen kuin yleiskielinen muoto. Nuoret ovat siis alttiita assimiloimaan *h*:n, olipa tulosmuoto sitten yleiskielinen tai murteellinen. Yleisgemaation kaltaisten muotojen valintaan motivoinee niiden laajalevikkisyys (yleisgemaation levikistä Nahkola 1987, ks. myös Laakko 1997).

Nahkola on arvellut (1987: 75), että jälkitavuissa säilynyt *h* on saattanut tukea yleisgemaation tuloa murteeseen. Nykyvariaation valossa näyttää siltä, että gemaatio olisi itse asiassa tehnyt Tornion murteissa aluevaltausta sisäheittoisen *h*:n kustannuksella: jos Pellossa *h*:n assimilaation yleistymistä voi luonnehtia »selväksi», voi Alatornion murteessa sen yleistymistä luonnehtia jokseenkin räjähdysmäiseksi (ks. Pelttari 1996: 26–27). Tornionlaakson alueella gemaatat ovat selvästi lisääntyneet yleisgemaation mukaisissa

konteksteissa *h*:n assimiloitumiskehityksen myötä — siis yleisgeminatian lingvistinen ala on alueella laajentunut moniin *h*-konteksteihin. Keskeisenä erona Pellon nähdessä nykyisessä *h*-edustuksessa Alatorniolla on se, että siellä myös katomuotojen käyttö on moninkertaistunut. Samalla *h*:n käyttö on taantunut niin, että nuorten puheessa sitä voi kuulla enää satunnaisesti, tällöin aina metateettisena. (Pelttari 1996: 25–27.)

MUUTOSKEHITYKSEN KIELELLISESTÄ MOTIVOITUNEISUUDESTA

Edellä olen kuvannut jälkitavuisissa säilyneen *h*:n edustusta Pellossa. Keskeisin selittämistä vaativa kysymys on, miksi *h*:n kato on yleisen tendenssin vastaisesti yhä Pellon seudulla harvinainen? Miksi erilaiset *h*:n variaatioon liittyvät äänne muutokset jatkavat täällä yleistymistään, eikä kato saa jalansijaa, kuten on käynyt jokseenkin kaikkialla muualla?

Ensinnä on aiheellista pohtia sitä, millaisista lähtökohdista tasoitava *Ch* > *CC* -muutos (*talhoon* > *talloon*) on saattanut lähteä käyntiin. Pyrkimys tähän muutokseen on ilmeinen, kuten edellä on todettu: sisäheittomuodot, joissa *h* siis on konsonantin jälkeisessä asemassa, ovat selvästi käymässä harvinaisiksi. Joillakin nuorilla niitä ei esiinny lainkaan konteksteissa, joissa on mahdollista käyttää metateettistä muotoa.

Jos lähtökohdaksi otetaan suomen yleiskielen fonotaksi, pellolaisen *h*-kehityksen suunta näyttää systeemitasolla paitsi motivoituneelta myös melko järjestelmälliseltä — sanalla sanoen optimaaliselta (optimaalisuusteoriasta esim. Kiparsky 1982, Archangeli ja Langendoen 1997, A. Anttila 2002). Monet kielelliset elementit ovat kiinteästi, usein monimutkaisella tavalla sidoksissa toisiinsa sisältäen kytköksensä toki myös sosiaaliseen maailmaan (esim. Campbell 1998: 194–195).

/h/:N ASEMASTA SUOMEN FONOLOGISESSA JÄRJESTELMÄSSÄ

h on myöhäiskantasuomalaisen vaiheen jälkeen käynyt itämerensuomalaisissa kielissä läpi enemmän muutoksia kuin mikään muu äänne (ks. Mantila 1992: 6, myös 3–5). Tämä johtunee sen häilyvistä foneettisista ominaisuuksista. Näitä sekä /h/:n asemaa suomen fonologisessa järjestelmässä lienee juuri tästä syystä tarkasteltu melko perusteellisesti (Sovijärvi 1972, Iivonen 1973, 1981, Suomi 1985).

/h/:n häilyvää luonnetta foneemina kuvaa hyvin se, että se voidaan luokitella yhtä lailla mihin hyvänsä foneemiluokkaan. /h/:lle ei ensinnäkään ole määriteltävissä täsmällistä artikulaatiopaikkaa, tai se voidaan korkeintaan määritellä glottaaliseksi (Iivonen 1981: 223, Suomi 1985: 347). Mitä artikulaatiotapaan tulee, *h*:ta äännettäessä ilmavirtauksen määrä ja ääntöväylän avauma-aste vaihtelevat, toisin sanoen ääntötapa vaihtelee (Iivonen 1981: 220–221).

Ainakin osittaisena syynä /h/:n horjuvuuteen voidaan pitää sen heikkoa ominaiskuuluvuutta eli sonorisuutta ja varianttien moninaisuutta. /h/:n varianttien toteutumia kuullaan ja siten myös herkästi tuotetaan erilaisina. Iivonen toteaa, että /h/:n allofonit vaihtelevat äänneympäristön mukaan jatkumonomaisesti soinnillisuusasteeltaan, supistumapainaltaan, frikaation määrältään sekä hälyn kuuluvuudeltaan ja ääniraon avauma-asteeltaan.

(Iivonen 1981: 125–126.) Tällä täytyy olla merkitystä myös kielenmuutoksen kannalta, jos sen katsotaan viime kädessä perustuvan puhujan poikkeavaan tuotokseen tai vastavasti kuulijan poikkeavaan tulkintaan tuotoksesta (vrt. Andersen 1973, 1989, 2001).

Glottaalisilta ja supraglottaalisilta ominaisuuksiltaan /h/ poikkeaa muista konsonanteista. Sitä ei ominaisuuksiensa perusteella voida luokitella sen enempää obstruentteihin (/p t k s/) kuin sonorantteihinkaan (/d l r m n v j/). (Suomi 1985: 347–348.) Luokittelusta on käyty keskustelua (ks. Wiik 1967; Iivonen 1981: 221; Karlsson 1983: 61; Suomi 1985: 347–348), jonka perusteella voidaan tulla tulokseen, että /h/:n on ehkä katsottava muodostavan konsonantistossa oman kategoriansa (Suomi 1985). Kuvaavaa on, että monien kielten foneemijärjestelmästä /h/ kokonaan puuttuu. Fennistiikan piirissä tehdyissä äännehistorioissa *h* on tavattu esittää spiranteissa, yhdessä *s*:n kanssa.

Tarkastelen seuraavaksi /h/:n fonotaktisia rajoituksia suomen yleiskielessä ja toisaalta eräissä murteissa. Näitä ovat käsitelleet ainakin Iivonen (1981), Karlsson (1983) ja Suomi (1985).

Suomen yleiskielessä /h/:ta koskevia sanansisäisiä rajoituksia on useita. Sääntö »ei-sonoranti ei yhdisty *h*:hon» kieltää yhtymät */ph th kh sh hh/. Yhtymät /vh jh/ puolestaan ovat fonotaksiin kuulumattomia säännön »puolivokaali ei yhdisty konsonanttiin» mukaan. Lisäksi */mh/ on mahdoton sillä perusteella, että »nasaali ei yhdisty eripaikkaiseen obstruenttiin». ⁸ Suomi vertaa yleiskielen fonotaksin säännöstöä esimerkinomaisesti savolaismurteisiin, joissa geminaatta-*h* on mahdollinen (*tehhä, nähhä*). Yleiskielessäkin geminaatta-*h*:ta tavataan perifeerisesti interjektioissa, kuten *hihhuli, hehhee, huhhei*. (Suomi 1985: 346.) Suomen murteissa /hh/ esiintyy kaikkialla, missä yleisgeminaatio on fonemaattista (*tehhään, nähhään, sahhaa, vihhaa* jne.). Erikoisgeminaatiossa *h*:n pidentymisalttius on sen sijaan muita konsonanteja heikompa (Palander 1987: 106–107).

Tornion murteissa yksikään edellä lueteltu fonotaktinen rajoitus ei ole ollut voimassa sitten *h*:n etisen vokaalin sisäheiton. Tämän muutoksen myötä (*rikkahat > rikk^ahat > rikhat*) murteeseen syntyi kaikkia sellaisia konsonantin ja *h*:n yhtymiä, jotka ovat jonkin fonologisen säännön vastaisia ja yleiskieleen kuulumattomia: *kauphaan, satheen, kankhaita, vishiin, samhaan, savheen, vajhaan, tosihhaan* (< *tosijhaan*). Martti Airila arvelee (1924: 21–22) tämän äänne­muutoksen jääneen joissakin murteissa tapahtumatta vieraiden äänneyhtymien karttamisen vuoksi ja pysähtyneen lounaismurteissa *ihme, perhe, murhe* -tyyppiin. Airilan mukaan lounaismurteissa oli vallalla »katotendenssin voimakkaam­muus, joka ei ole tarkemmin perusteltavissa». Selitykseksi siihen, että pohjalaisissa ja peräpohjalaisissa murteissa hankalat äänneyhtymät kuitenkin omaksuttiin, riittänee se, ettei äänne­muutos välttämättä tapahdu ääntämisen helpottumisen nimissä (Itkonen 1966: 188–189; Kiparsky 1982: 47). Muutosta ovat saattaneet tukea *h*:n väljät artikulaatiomahdollisuudet.

Iivonen on tehnyt mielenkiintoisen havainnon Etelä-Pohjanmaalta, joka on vokaalien välisen *h*-edustuksen aluetta. Erään testin mukaan sikäläiset koehenkilöt tuottavat usein soinnittomia *h*-variantteja soinnillisissakin ympäristöissä, mikä on vastoin niin sanottua allofonista sääntöä (ks. esim. Karlsson 1982: 85). Iivonen (1981: 224–225) arvelee *h*:n olevan täällä ehkä foneettisesti erilainen kuin muissa murteissa. Näin voidaan otaksua ole-

⁸ Nasaaleja koskevasta säännöstä poikkeuksena on /nh/, joka on melko yleinen (Suomi 1985: 345; Karlsson 1983: 119).

van myös Tornion murteissa, missä *h*:ta edeltävä konsonantti on ominaisuuksiltaan vaihteleva; milloin resonantti (nasaali, likvida tai puolivokaali), milloin obstruentti (klusiili tai *s*).

ÄÄNTEENMUUTOSTEN SALALIITTO?

Edellä olen todennut, että *h*:n sisäheittovariantista ollaan Pellon seudulla pyrkimässä eroon. Sosiolingvivistiseltä ja kielisosiologiselta kannalta tämä voidaan tulkita esimerkiksi niin, että tornionjokivartiset haluavat tehdä pesäeroa naapurimurteeseen (vrt. Trudgill 1983: 141–160, Andersen 1988: 62–75; Giles ja Coupland 1991: 99–126, Tabouret-Keller 1997). Kielisysteemin kannalta sisäheittovariantista luopumisen motiivi taas voisi olla siinä, että useimmat konsonantin ja *h*:n yhtymät ovat suomen fonotaksin vastaisia — siis hankalia ääntää. Käynnissä näyttäisi olevan vastamuutos, joka palauttaa fonotaksin vastaiset äänneyhtymät tavalla tai toisella fonotaksin mukaisiksi.⁹

Kielitieteessä on esitetty lukuisia esimerkkejä siitä, miten useat foneettiset prosessit palvelevat yhdessä samaa tarkoitusta. Generativistit ovat käyttäneet ilmiöstä nimitystä *rule conspiracy* (esim. Hock 1986: 159; Kiparsky 1982: 106–115). Konspiraation seurauksena esimerkiksi muinaisslaavissa esiintyi pelkkiä avotavuja. Umpitavujen vastaiseen konspiraatioon osallistuivat muun muassa säännöt, jotka kadottivat tavunloppuiset konsonantit, aiheuttivat likvidojen metateesin, lisäsivät tiettyihin asemiin švaavokaalin jne. (Hock 1986: 161–162.) Generatiivisen teorian mukaan konspiraation tarkoituksena on siis toteuttaa jokin tietty fonologinen muutos, johon yksittäinen sääntö ei pysty.

Oletetaan, että sisäheittoisen *h*-variantin väistymisen syyt ovat lähtökodiltaan kielellisiä. Sen väistämisen keinoja lähemmin tarkastelemalla syntyy ajatus, että kyseessä on kolmen äänteenmuutoksen yhteinen »projekti» sisäheittovarianttien syrjäyttämiseksi.¹⁰ Vokaalin sisäheiton myötä syntyneitä konsonantin ja *h*:n yhtymiä on Tornion nykymurteissa mahdollisuus väistää kolmella tavalla: kadottamalla *h* (*taloØon, kouluØun*), siirtämällä se metateettisesti konsonantin edelle (*kouhluun*) tai assimiloimalla se (yleensä) edeltävään konsonanttiin, mikä tasoiittaa *Ch*-yhtymän geminaataksi (*talloon, koulluun*). Kaikkien edellä mainittujen varianttien yleistymisen perusteeksi sopii ääntämisen helpottuminen, sikäli kuin »hankaliksi» määritellään yhtymät, jotka ovat suomen (yleiskielen) fonotaksiin kuulumattomia.

/h:ta koskevat yhdistämiskiellot ovat siis */ph th kh sh hh vh jh mh/ — siltä osin, kuin on puhe *h*:ta edeltävistä konsonanteista, missä asemassa *h* on aina sisäheittovarianteissa. *h*:ta sen sijaan voi seurata mikä tahansa konsonantti paitsi *s*, joka on ääntötavaltaan samanlainen kuin *h*. Myöskään *p*:tä ei tavata *h*:n jäljessä, mutta sen esiintymättömyyttä ei voida fonologisilla säännöillä selittää. (Karlsson 1983: 118–121.) Tarkastelen seuraavak-

⁹ Tässä viitataan suomen yleiskielen fonotaksiin, enkä puheena olevan murteen, mitä ratkaisua voidaan syystä kritisoida. Ratkaisu perustuu yksinkertaisesti siihen, että toisin kuin suomen yleiskielen fonotaksia, ei Tornion murteen fonotaksia tiedäkseni ole sääntöjen näkökulmasta tutkittu. Siedettäväksi yleiskielen fonotaksiin peilaamisen tekee tässä tapauksessa se, että puheena oleva *h*:n etisen vokaalin sisäheitto, joka yleiskielen fonotaksin näkökulmasta on aiheuttanut ongelmallisia äänneyhtymiä, on aiheuttanut saman häiriön myös Tornion murteen fonotaksiin, johon kyseinen sisäheittoilmiö ei sen paremmin siihenkään vanhastaan kuulu.

¹⁰ Konspiraatiohypoteesista metateesin kannalta ks. myös Mantila 1992: 181–182.

si, millä tavoin *h*-variaation muutoksen suunta Tornionlaaksossa näyttää näiden yhdistämiskieltojen näkökulmasta optimaaliselta.

»Salaliittolaisista» suhteessa yleisimmin esiintyvä on metateesi. Tässä muutoksessa *h* joutuu aina tavunloppuiseen ja vokaalinjälkeiseen asemaan: *kouh-luun*, *vieh-mään*, *suunnih-leen* ym. *h*:n ja vokaalien yhdistelemistä koskevia rajoituksia ei suomen fonotaksissa ole, ja se sallii myös minkä hyvänsä soinnillisen konsonantin *h*:n jäljessä. *h*:n metateesi, joka toteutuu vain soinnillisessa ympäristössä, ei toisin sanoen aiheuta fonotaksin vastaisia muotoja toisin kuin sisäheittovariantti (vrt. *viehmään* ja *viemhään*). Vokaalin jäljessä ja tavun lopussa *h* on suomen fonotaksissa aivan tavallinen (esim. *röyhkeä*, *ko-lah-taa*, vrt. *kouh-luun*, *äm-päh-riin*). Kielletyistä konsonantin ja *h*:n yhtymistä metateesi purkaa yhtymät */vh jh mh/.

Metateesin on aineistossani kaikkein useimmin laukaissut puolivokaali ja hyvin usein myös *m*. Samoin Mantilan (1992: 167) aineistossa metateesi on useimmin tapahtunut puolivokaalien (etenkin *v*:n) ja *m*:n jäljessä. Myös Paunonen (1973: 96) mainitsee artikkelissaan, että vuonna 1885 syntyneen Johan Lanton kirjallisesti tuottamassa kielessä *h* pyrki siirtymään erityisesti *j*:n ja *v*:n edelle, mutta sen sijaan nasaali ja likvida eivät koskaan laukaise metateesia.

Ei liene sattumaa, että kaikkien mainittujen lähteiden mukaan metateesi toteutuu herkimmin juuri yhtymien /jh vh/ purkamiseksi sekä lisäksi Johan Lanttoa myöhemmillä sukupolvilla myös /mh/-yhtymien purkamiseksi: kaikki nämä yhtymät ovat ääntymätapaan liittyvien fonologisten rajoitusten mukaan säännönvastaisia. Tavunalkuisen /h/:n edellä voi fonologisten sääntöjen mukaan esiintyä ainoastaan /n l r/ (Iivonen 1981: 128). *n*:n ja *r*:n vieressä metateesi toteutuukin yleisesti ottaen harvemmin, tosin *l* on laukaissut Mantilan tutkimuksen (1992: 168) ja omien havaintojeni mukaan metateesin 1900-luvulla syntyneillä yhtä usein kuin puolivokaalit ja *m*.

Verrattaessa vuonna 1885 syntyneen Johan Lanton kielen metateesiedustusta (toteutunut ainoastaan *j*:n ja *v*:n jäljessä) 1900-luvulla syntyneiden edustukseen, tekee mieli tulkita erojen heijastelevan metateesin kielellistä etenemistä. Lähteiden perusteella voisi hyvin uskoa, että Johan Lanton idiolekti kuvastaisi metateesin liikkeelle lähtöä puolivokaalien jälkeisestä asemasta. Sittemmin muutos näyttää levinneen myös muihin kiellettyihin konsonantin ja *h*:n yhtymiin ja lopulta kylläkin myös fonotaksin mukaisiin.

Mitä tulee jälkitavujen *h*:n assimilaatiomuutokseen, osoittaa Mantilan tutkimus kiistatta sen lähteneen liikkeelle *sh* > *ss* -muutoksesta. Ajatusta siitä, että myös assimilaatiomuutos olisi nimenomaan fonotaksin mukaisuuden motivoima tapahtuma, tukevat tiedot muutoksen yleisyydestä eri äänneyhtymissä. 1900-luvun lopulla syntyneillä pellolaisilla *h*:n assimiloituminen *s*:ään on lähes täysin säännöllistä. Fonotaktisten sääntöjen näkökulmasta tämä kehitys on johdonmukainen: /h/ on foneettisesti /s/:n pari, eikä kahta saman ääntötavan konsonanttia voi yhdistää. Niinpä segmentit joko heittyvät tai assimiloituvat. (Karlsson 1983: 61, 142–143.) *sh*-yhtymässä on tässä tapauksessa lähes aina tapahtunut assimilaatio.

Rapola (1927: 34) on luonnehtinut *s*:ää »puheäänteettömäksi» ja »sonoriteettiköyhiä» vokaaleita syöväksi äänneeksi. Aikoinaan tapahtunut *h*:n etisen vokaalin sisäheitto on hyvinkin saattanut lähteä liikkeelle juuri *sVh*-tapauksista (*toisehen* > *toishen*) ja sittemmin, *h*:n jouduttua *s*:n jälkeiseen asemaan, assimilaatiomuutos olisi käynnistynyt (*toishe(e)n* > *toisse(e)n*) — tämä on spekulatiota, mutta kehityskulku olisi varsin luonteva. ▷

Karlssonin mukaan (1983: 119) dentaalinen obstruentti ei edellä /h/:ta. /s/:n lisäksi /h/:ta ei säännön mukaan edellä siis /t/. *h* assimiloituukin toiseksi useimmin juuri *t*:hen niin Mantilan tutkimuksen (1992: 212–215) kuin myös omani mukaan. Fonologinen sääntö kieltää myös yhtymät */kh ph/, mutta ei sen sijaan yhtymiä /rh lh/. Sattumakin voi tietoenkin olla kyseessä, mutta joka tapauksessa aineistoni nuorilla *h* on alkanut assimiloitua myös *p*:hen ja *k*:hon, ei sen sijaan merkittävästi likvidoihin.

Jälkitavujen *h*:n metateesi ja assimilaatio näyttävät siis yhdessä palvelevan samaa tarkoitusta. Kumpikin toteutuu keskimäärin taajimmin sellaisissa *Ch*-yhtymissä, jotka jokin fonologinen sääntö kieltää. Kielletyistä yhtymistä */ph th kh sh hh vh jh mh/ assimilaatiomuutos purkaa ensisijaisesti neljää ensimmäistä, metateesi kolmea viimeistä. Kielletty, melko harvinainen yhtymä */hh/ syntyisi *h*:n assimilaation tuloksena lekseemissä *tosijhaan* (> *tosihhaan*), joka esiintyy aineistossani varsin taajaan. Tässä lekseemissä *h* onkin usein kadonnut: *tosijhaan* > *tosiaan*. Kato on *tosijhaan*-tapauksissa liki kaksi kertaa yleisempi kuin *h*:n kato aineistossani keskimäärin. Fonotaktisten sääntöjen näkökulmasta tähänkin on luonteva selitys: katomuutos on kyseisessä lekseemissä ainoa, jonka tulokseen saadaan fonotaksin mukainen äännejono.

h:n metateesin ja assimilaation nykyvariaatio sekä aiemmat tutkimukset viittaavat siihen, että alkuaan kumpikin muutos on lähtenyt liikkeelle kielletyistä yhtymistä. Muutostyyppinä assimilaatio ja metateesi ovat lisäksi eräänlaisessa täydennysjakaumassa: metateesi purkaa kiellettyjä soinnillisen konsonantin ja *h*:n yhtymiä, kun taas assimiloitumista tapahtuu enimmäkseen soinnittomiin konsonantteihin. Lisäksi *h*:n kato on tavallista yleisempi lekseemissä, jossa metateesi tai assimilaatio eivät kumpikaan palauttaisi muotoa fonotaktisten sääntöjen mukaiseksi. Näiden seikkojen perusteella pellolainen *h*:n nykyvariaatio voidaan nähdä seurauksena meneillään olevasta konspiraatioprosessista, jonka perimmäisenä syynä on palauttaa murre entisenlaisen ja myös yleiskielen fonotaksin mukaiseen järjestykseen.

MIKSI *h* EI KATOA?

Tornion murrealueella vallalla oleva *h*:n säilyttäminen jälkitavuissa on seikka, jonka selitykseksi eivät kielensisäiset tekijät voi millään riittää. Se on selvää, kun tiedetään, että *h* on melko järjestelmällisesti karsiutunut ensinnä kaupunkien puhekielestä, kuten leimalisille murrepiirteille yleensäkin tapaa käydä (esim. Jonninen-Niilekselä 1980, Rautkorpi 1980, Lerssi 1986). Labovin mukaan on perustaltaan kyse siitä, että kaupungeissa sosiaalinen liikkuvuus ja sen kautta (yleis)kielen käyttöön liittyvät paineet ovat voimakkaampia (ks. Labov 2001: 437). Tässä artikkelissa keskityn pohtimaan *h*:n säilymistä erityisesti kielensisäisten tekijöiden kannalta, jollaisilla on kielenmuutoksissa aina osansa. Muutokset eivät tapahdu mielivaltaisesti tai kielisysteemin vastaisesti, ja toisaalta jos jokin muutos jää tapahtumatta mahdollisesta kielenulkoisesta paineesta huolimatta, on aiheellista selvittää, miten kielisysteemi tätä stabiiliutta tukee.

Edellä olen tarkastellut *h*-muutosten motivoituneisuutta äänneiden yhdistelemistä koskevien rajoitusten kannalta. Näyttää ilmeiseltä, että sisäheittoedustuksen rapautuminen on seurausta kielensisäisestä muutospainesta. Metateesi- ja assimilaatiomuutokset korvaavat erityyppisiä suomen fonotaksille vieraita yhtymiä fonotaksin mukaisilla. Tämä selittää ainakin kielisysteemin näkökulmasta, miksi kaksi murteellista varianttia (assimi-

laatio ja metateesi) on yleistymässä samaan aikaan, kun yksi (sisäheittoinen *h*-variantti) on väistymässä. Murrepiirteet voivat olla paitsi sosiaalisesti myös lingvistiksi erilaisessa asemassa.

Miksi sitten yksinkertaisesti yleiskielen mukainen *h*:n kato ei ole korvannut sisäheittovarianttia, kuten laajalti muualla? Monissa muissa murteissahan *h*:n kato on pyyhkäisyt parin sukupolven aikana läpi koko kieliyhteisön, joten Pellossa tapahtunutta, sadassa vuodessa vajaalla 10 prosentilla lisääntyntä katoedustusta voidaan pitää varsin hitaana kehityksenä. On ilmeistä, että kielenulkoinen paine yleiskielen mukaiseen *h*:n katoon on ollut täällä vähäinen. Pellolaisten samastuminen meänkielen puhujiin on omiaan tukemaan *h*:n säilyttämistä.

Kielen sisäiset tekijät ovat kadon yleistymättömyyttä pelkästään tukeneet (lukuun ottamatta aiemmin mainittua */hh/-tapausta). Metateesi ja assimilaatio ovat muutoksia, joiden turvin sisäheittoasemainen *h* voidaan syrjäyttää ilman, että aiheutetaan muutoksia tavujen kvantiteettisuhteisiin (*tal-hoon* > *tal-loon*; *jalk-haan* > *jalk-kaan*; *koul-huun* > *kouh-luun*). Pääpainolliset tavut ovat fonemaattisen yleisgeminan ja *h*:n edustuksen vuoksi Pellon seudulla tyyppiä CVC- (*sat-taa*, *tal-hoon*) tai CVVC- (*käym-hään*, *käyh-mään*, *tois-seen*). Lyhyitä pääpainollisia tavuja (*ta-loon*, *sa-teissa*, *mi-tään*) murteessa ei siis esiinny likikään siinä määrin kuin murteissa, joissa yleisgeminatiota ei ole. *h*:n laajamittainen kato merkitsi siirtymistä CV-tavutyyppiin, mikä yleisgeminatiomurteessa olisi epäjohdonmukaista. Kuvaavaa on, että aineistossani esiintyvistä 334:sta *h*:n kato tapauksesta vain 6 on sellaisia, joissa kato on lyhyen pääpainollisen tavun jälkeisessä asemassa: *yleensä* (5 tapausta), *mitään* (1). Muissa 228 tapauksessa tavurakenne on *h*:n kadosta huolimatta säilynyt pääpainollisissa tavuissa: *myöskään*, *oikiastaan*, *pelkästään*, *kahteen* jne. Voisi olettaa, että *h*:n kadon leviäminen käynnistyisi toden teolla vasta anti-geminatiokehityksen myötä, mistä ei toistaiseksi ole Tornionlaakson alueella merkkejä. Tosin Alatornion tilanne on tässä suhteessa hämmentävä: siellä *h*:n kato on yleistynyt viime aikoina huomattavasti paitsi geminaation kaltaisen assimilaatiomuutoksen myös katoedustuksen kustannuksella (Pelttari 1996: 26–27). Tarkemmin ei ole tietoa siitä, millaisissa tavuasemissa katoa Alatorniolla esiintyy.

Tukea ajatukselle, että *h*:n katokehitys kytkeytyy keskeisesti tavurakenteisiin, voi saada muiden alueiden *h*-edustuksen ja geminaatioedustuksen suhteesta. Jaana Elsilä (2000) on tutkinut yleisgeminan ja *h*-edustuksen välistä dynamiikkaa Kalajoella. Myös siellä yleisgeminatio on fonemaattista. (C)VVC-sekvensseissä (*tekeen*, *mereen*, *veneen*) toteutuu vajaassa puolessa tapauksista geminaatio (*tekkeen*, *merreen*, *venneen*), yli puolessa *h* on säilynyt (*välihin*, *tupahan*, *lukehen*). Katoa näissä sekvensseissä ei juurikaan esiinny, mitä Elsilä selittää sillä, että näissä sekvensseissä rakenteen tasapaino heikkenisi kadon vaikutuksesta: sellaisissa katomuodoissa kuin *tekeen*, *tupaan*, *lukeen* (lyhyt + pitkä tavu) symmetria rikkoon tuisi painottoman tavun intensiteetin kasvaessa. Sekä geminaation (pitkä + pitkä tavu) että *h*:n säilymisen (lyhyt + lyhyt + pitkä tavu) tasapaino puolestaan säilyy. (Elsilä 2000: 43–44, 49, 51–52, 55–58.) Pellossa, missä *h* ei edustu vokaalien välisessä asemassa, tasapainon ylläpitoon osallistuvat geminaatio, metateettinen ja sisäheittoinen *h*-variantti sekä nyttemmin — sisäheittoa korvaamassa — assimilaatio.

Kemijärven murteessa, missä *h*-edustus on Kalajoen tapaan ollut (enimmäkseen) vokaalienvälinen, on *h*:n kato on saanut vallan. Ero Kalajoen ja Kemijärven *h*:n katokehityksessä on johdonmukainen yleisgeminatioedustuksen eroavuuden kanssa: Kemijärven

murteesta yleisgemaatio liki puuttuu.¹¹ Koska siis murteessa ovat yleisiä *ketään, lisää* -tyyppiset muodot, ei ole myöskään rakenteellista estettä siirtyä *tekehen, lukehen* -tyyppisistä *h*-muodoista *tekeen, lukeen* -tyyppiin katomuotoihin. Kaikkiaan gemaatiomuutosten yhteys *h*-muutoksiin näyttää olevan alueittain kiinteä. Tämä on tietenkin odotuksenmukaista — operoivathan molemmat samoissa asemissa. Kun vielä ajatellaan gemaatioilmiöiden alkuperää — niiden syntymistä nimenomaan tavujen kvantiteettisuhteiden tasapainottamisen tarpeesta (Rapola 1966: 25; Itkonen 1966: 177–178; teoreettisesta keskustelusta ks. Nahkola 1987: 17–18 ja lähteet siinä) — on luonnollista, etteivät näihin kohdistuvat epätasapainoa palauttavat muutokset ole kovin alttiita toteutumaan.

LOPUKSI

Olen tässä artikkelissa tarkastellut Tornionjokilaakson Pellon *h*-variaation muutoksia 1900-luvun ajalta tehtyjen tutkimustulosten valossa ja pyrkinyt löytämään tälle muihin murteisiin nähden poikkeavalle muutoskehitykselle selityksiä kielisysteemin sisäisistä seikoista. Muutoksen kielensisäisten motiivien voidaan katsoa pohjautuvan suomen fonotaksin kannalta ongelmallisiin äänneyhtymiin, jotka syntyivät vokaalin heittyttyä *h*:n edeltä. Alueen fonemaattistuneen yleisgemaation voidaan uskoa tukevan sekä *h*:n assimilaatiokehitystä että vastaavasti *h*:n kadon kotiutumattomuutta murteeseen.

Tässä artikkelissa en ole keskustellut muutosprosessin kielenulkoisista vaikuttimista. Mikä saa tornionjokilaaksolaiset säilyttämään ja viemään eteenpäin murteenmukaista ääntenmuutosta, joka muualla on stigmatisoitunut ja kadonnut paikoin nopeastikin? *h*:n variaation sosiolingvistinen nykyvaihtelu noudattaa pääpiirteissään tendenssiä, joka on nähtävissä monissa muissakin sosiolingvistisissä kielenmuutosta tarkastelevissa tutkimuksissa: naiset tavallisesti suosivat prestiisivarianttia (Nuolijärvi 1986: 218–219; Mielikäinen 1988: 108; Downes 1988: 178–180; Chambers 1995: 107–113, 155–157; Wodak ja Benke 1997: 127–128; Labov 2001: 272–275) — tässä tapauksessa prestiisiasemassa on murteenmukainen metateesimuutos. Toisaalta naiset usein pyrkivät valitsemaan laajalevikisen, leimattoman variantin, jollaista assimilaatiomuoto edustaa. Yleiskielen mukaista katomuotoa sen sijaan ei laajassa määrin ole omaksuttu. Yksilölliset *h*:n käytön erot Pellossa eivät selity ammatin tai koulutuksen tai vanhempien ammatin tai koulutuksen näkökulmasta johdonmukaisesti. Tämä on sinänsä ymmärrettävää Pellon kaltaisessa lappilaisessa pienessä kylässä, missä sosiaalinen elämä ja liikkuvuus on toisentyypistä kuin suurissa kaupungeissa, toisin sanoen koko sosiaalinen kulttuuri toimii eri periaatteella. (Vrt. Labov 2001: 437.) Murteen käyttöön liittyviä sosiaalisia normeja Tornionjokilaakson kaltaisella, itsenäiseksi vyöhykkeeksi profiloituvalla alueella (Talve 1976, Paasi 1986, Hilli-Tammilehto 1998) voi olla hedelmällistä selvittää esimerkiksi aluetietoisuuden ja alueyhteisöön samastumisen näkökulmasta (Vaattovaara, tulossa). Paikallisuuden ja identiteetin merkitys kielellisissä valinnoissa on ilmennyt jo klassisessa Labovin Martha's Vineyardin tutkimuksessa (ks. Labov 1972), ja nyttemmin kielenkäyttöä ja käsityksiä siitä on tarkasteltu monista eri lähtökohdista identifioitumisen ja lokaalisuuden näkökulmasta

¹¹ Yleisgemaation esiintymisestä tällä alueella on olemassa vaihtelevia tietoja (vrt. Vehmaskoski 1981 ja MA:n kokoelma), mutta joka tapauksessa se ei missään vaiheessa ole vakiintunut siellä fonemaattiseksi.

(esim. Omdal 1995, Wolfram ja Schilling-Estes 1995 sekä Preston 2002 (erityisesti sivut 40–66) ja lähteet siinä). Tälle onkin tilausta, sillä kielellisen vaihtelun tendenssit näyttävät nyky maailmassa yleisesti ottaen sen suuntaisilta, että suppealevikkisten murrepiirteiden suosio vaatii aina erikseen selittämistä.

LÄHTEET

- AIRILA, MARTTI 1912: Äännehistoriallinen tutkimus Tornion murteesta murteen suhdetta muihin murteihin silmällä pitäen. – *Suomi* IV: 12 s. 1–244. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1924: Kielellisten ilmiöiden perustelemisesta. – *Kieli- ja kansatieteellisiä tutkielmia: juhlakirja professori E. N. Setälän kuusikymmenvuotispäiväksi 27.11.1924*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 52. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- ANDERSEN, HENNING 1973: Abductive and deductive change. – *Language* 69 s. 765–793.
- 1988: Center and periphery: adoption, diffusion and spread. – Jacek Fisiak (toim.), *Historical dialectology* s. 39–83. Berlin: Mouton de Gruyter.
- 1989: Understanding linguistic innovations. – Leiv Egil Breivik & Ernst Håkon Jahr (toim.), *Language change: Contributions to the study of its causes* s. 5–28. Berlin: Mouton de Gruyter.
- 2001: Actualization and the (uni)directionality of change. – Henning Andersen (toim.), *Linguistic change in progress*. Current issues in Linguistic theory 219. Amsterdam: John Benjamins.
- ANTTILA, ARTO 2002: Variation and phonological theory. – J. K. Chambers, Peter Trudgill & Natalie Schilling-Estes (toim.), *The handbook of language variation and change* s. 206–243. Oxford: Blackwell.
- ANTTILA, RAIMO 1972: *An introduction to historical and comparative linguistics*. New York: Macmillan.
- AMINOFF, TORSTEN GUSTAV 1871: Etelä-Pohjanmaan kielimurteesta. – *Suomi* II: 9 s. 235–302. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- ARCHANGELI, DIANA – LANGENDOEN, TERENCE (toim.) 1997: *Optimality theory: An overview*. Oxford: Blackwell.
- CAMERON, DEBORAH 1997: Demythologizing sociolinguistics. – Nikolas Coupland & Adam Jaworski (toim.), *Sociolinguistics: A reader and coursebook* s. 55–67. Basingstoke: Macmillan.
- CAMPBELL, LYLE 1998: *Historical linguistics: An introduction*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- CANNELLIN, KNUT 1888: Tutkimus Kemin kielimurteesta. – *Suomi* III: 2 s. 1–120. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- CHAMBERS, J. K. 1995: *Sociolinguistic theory: Linguistic variation and its social significance*. Oxford: Blackwell.
- CHEN, MATTHEW – WANG, WILLIAM 1975: Sound change: Actuation and implementation. – *Language* 51 s. 255–281.
- DOWNES, WILLIAM 1988: *Language and society*. London: Fontana.

▷

- ECKERT, PENELOPE 2000: *Linguistic variation as social practice: The linguistic construction of identity in Belten High*. Oxford: Blackwell.
- ELSILÄ, JAANA 2000: *Kahden äänne­muutoksen kilpailu Kalajoen puhekielessä: tarkasteltavana jälkita­vujen vokaalienvälisen h:n ja yleisgeminatian dynamiikka*. Pro gradu -tutkielma. Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen laitos.
- FIGUEROA, ESTHER 1994: *Sociolinguistic metatheory*. Oxford: Pergamon.
- GILES, HOWARD – COUPLAND, NIKOLAS 1991: *Language: Contexts and consequences*. Milton Keynes: Open University Press.
- HAIKONEN, SANNAMARI 1999: *Muuttuva Lopen murre. Eräiden kielenpiirteiden tarkastelua nuorten ja nuorten aikuisten puheessa*. Pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos.
- HAKULINEN, LAURI 1979: *Suomen kielen rakenne ja kehitys*. Helsinki: Otava.
- HEIKKILÄ, SATU 1992: *Neljän ikäpolven variaatiosta Alavudella*. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- HILLI-TAMMILEHTO, HEIDI 1998: *Opettajan ympäristösuhde alueellisen identiteetin näkökulmasta ja sen merkitys opetuksessa. Esimerkialueena Tornionlaakso*. Lisensiaatintyö. Helsingin yliopiston opettajankoulutuslaitos.
- HOCK, HANS HENRICH 1986: *Principles of historical linguistics*. Trends in linguistics 34. Berlin: Mouton de Gruyter.
- HYTÖNEN, OLAVI 1981: Ruotsin Tornionlaakson suomenkielinen väestö ja koulukysymys. – *Tornionlaakson vuosikirja 1981* s. 240–255. Tornio: Tornionlaakson kotiseutu­toimikunta.
- HÄYHÄ, LEILA 1991: *Mihinkäs väliin se h panhaan? Jälkita­vujen vokaalienvälinen h ja sen sosiaalinen variaatio Tornion puhekielessä*. Pro gradu -tutkielma. Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen ja logopedian laitos.
- IVONEN, ANTTI 1973: Kolmesta /h/:ta koskevasta väitteestä. – *Fonetiikan paperit* s. 7–13. Oulun yliopiston fonetiikan laitoksen monisteita 3.
- 1981: /h/:n aseman dynaamisuudesta suomen fonologisessa järjestelmässä. – *Virittäjä* 85 s. 125–136, 214–230.
- ITKONEN, ERKKI 1966: *Kieli ja sen tutkimus*. Universitas 4. Helsinki: WSOY.
- JONNINEN-NIILEKSELÄ, KAIJA 1980: *Tampereen puhekielen t:n heikkoasteisten vastineiden, ts-yhtymän, yleisgeminatian, 3:nnen infinitiivin illatiivin ja monikon 1. persoonan kongruenssin sosiaalinen variaatio*. Pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopiston suomen kielen laitos.
- JUUSELA, KAISU 1989: *Törmäysmurteen variaatiosta. Jälkita­vun i-loppuisen diftongin edustus Töysän murteessa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- JÄRVI, MARTTI 1981: Murrepiirteet eteläpohjalaisten opiskelijoiden ja koululaisten puhe­kielessä: konsonantit. – *NPMJy* 2.
- KALRSSON, FRED 1982: *Johdatusta yleiseen kielitieteeseen*. Neljäs painos. Helsinki: Gaudamus.
- 1983: *Suomen kielen äänne- ja muotorakenne*. Helsinki: WSOY.
- KEMPPAINEN, PIIA 2002: *Tullee puhuttua taas ihan mitä sattuu. Murrepiirteet neljässä televisio-ohjelmassa*. Pro gradu -tutkielma. Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen ja logopedian laitos.
- KETTUNEN, LAURI 1928: *Ns. h:n metateesi suomen murteissa*. – *Virittäjä* 32 s. 115–128.

- KIPARSKY, PAUL 1982: *Explanation in phonology*. Dordrecht: Foris.
- KOSKELAINEN, JOUKO 1990: *Variaatio periferiamurteessa: havainnot Kittilän murteen muuttumisesta*. Pro gradu -tutkielma. Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen laitos.
- KUNNARI, KIRSTI 1983: *Pellon puhekielen piirteitä*. Pro gradu -tutkielma. Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen laitos.
- LAAKKO, ANU 1997: Yleisgemmaatio. – Seija Makkonen & Harri Mantila (toim.), *Pohjoissuomalaisen puhekielen variaatio* s. 67–73. Suomen ja saamen kielen ja logopedian laitoksen julkaisuja 8. Oulu: Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen ja logopedian laitos.
- LABOV, WILLIAM 1972: *Sociolinguistic patterns*. Oxford: Blackwell.
- 2001: *Principles of Linguistic change. Vol II: Social factors*. Language in society 29. Oxford: Blackwell.
- LAPPALAINEN, HANNA 1996: Variaatio ja sen selittäminen kaakkoishämäläisen murreaineiston valossa. – *Virittäjä* 100 s. 18–37.
- 1999: Young adults and the functions of the standard. – *SKY Journal of Linguistics* 12 s. 63–86.
- 2001: Variaationitutkimuksen ja keskustelunanalyysin näkökulmat toisiaan täydentämässä. – Mia Halonen & Sara Routarinne (toim.), *Keskustelunanalyysin näkymiä*. Kieli 13. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- (tulossa): *Variaatio ja vuorovaikutus*. Tekeillä oleva väitöskirjatutkimus. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- LAUROSELA, JUSSI 1913: *Äännehistoriallinen tutkimus Etelä-Pohjanmaan murteesta I. Konsonantit*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LESKINEN, HEIKKI 1975: *Suomen murteiden historiaa I*. Jyväskylän yliopiston suomen kielen ja viestinnän laitoksen julkaisuja 21. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- LERSSI, RAJA 1986: *Ikä- ja sukupolittainen variaatio kajaanilaisten puhekielessä*. Pro gradu -tutkielma. Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen laitos.
- LIPPI-GREEN, ROSINA L. 1989: Social network integration and language change in progress in a rural alpine village. – *Language in society* 18 s. 213–234.
- LUNDHOLM, KJELL 1991: Valta ja esivalta. – *Tornionlaakson historia I. Jääkaudelta 1600-luvulle* s. 302–321. Haparanda: Tornionlaakson kuntien historiatoimikunta.
- MA = Muoto-opin arkisto. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- MANTILA, HARRI 1987: *Pohjois-Parkanon murteen ikä- ja sukupoliryhmittäinen variaatio*. Lisensiaatintyö. Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen ja logopedian laitos.
- 1992: *Ei tääläkhän senthän jokhkaishen sanhan hootakhan panna: jälkitavujen vokaalienvälisen h:n variaatio peräpohjalaisissa murteissa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1997: Johdanto. – Seija Makkonen & Harri Mantila (toim.), *Pohjoissuomalaisen puhekielen variaatio* s. 1–23. Suomen ja saamen kielen ja logopedian laitoksen julkaisuja 8. Oulu: Oulun yliopisto.
- MATILAINEN, HELI 1997: Jälkitavujen vokaalienvälisen *h*:n edustus nykypuhekielessä. – Seija Makkonen & Harri Mantila (toim.), *Pohjoissuomalaisen puhekielen sosiolingvistinen variaatio* s. 147–161. Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen ja

- logopedian laitoksen julkaisuja 8. Oulu: Oulun yliopisto.
- MIELIKÄINEN, AILA 1981: *Etelä-Savon murteiden äännehistoria I. Konsonantit*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1982: Nykypuhe-suomen taustaa. – *Virittäjä* 86 s. 277–294.
- 1988: Naiset puhekielen säilyttäjinä ja uudistajina. – Lea Laitinen (toim.), *Isosuisen nainen. Tutkielmia naisesta ja kielestä* s. 92–111. Helsinki: Yliopistopaino.
- 1995: Morfologinen diffuusio. – *Virittäjä* 99 s. 321–336.
- MILROY, LESLEY 1987: *Language and social networks*. 2. painos. Oxford: Blackwell
- NAHKOLA, KARI 1987: *Yleisgemmaatio. Äänne­muutoksen synty ja vaiheet kielisysteemissä erityisesti Tampereen seudun hämäläismurteiden kannalta*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- NIEMINEN, TOMMI 1999: Kieli ja vaihtelu sosiolingvistiikassa. – Urho Määttä, Pekka Pälli & Matti K. Suojanen (toim.), *Kirjoituksia sosiolingvistiikasta*. Folia fennistica & linguistica 22. Tampere: Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos.
- NISSI, ULLA 1981: III infinitiivin illatiivi ja inessiivi jyvaskyläläisten ja eteläpohjalaisten puhekielessä. – *NPMJy* 3 s. 51–66.
- NISULA, KATARIINA (tulossa): *Eteläpohjalaisen paikallisradion kielellisestä variaatiosta*. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- NPMJY = *Nykysuomalaisen puhekielen murros*. Jyväskylän osatutkimus, raportit 1–3. Toim. Aila Mielikäinen. Jyväskylän yliopiston suomen kielen ja viestinnän laitoksen julkaisuja 20, 24, 26. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- NUOLIJÄRVI, PIRKKO 1986: *Kolmannen sukupolven kieli. Helsinkiin muuttaneiden suurten ikäluokkien eteläpohjalaisten ja pohjoissavolaisten kielellinen sopeutuminen*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2000: Sosiolingvistiikka kielentutkimuksen kentässä. – Kari Sajavaara & Arja Piirainen-Marsch (toim.), *Kieli, diskurssi & yhteisö* s. 13–37. Jyväskylä: Soveltavan kielentutkimuksen keskus.
- OLLILA, OUTI 1988: *Sallan murteen erityispiirteitä*. Pro gradu -tutkielma. Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen laitos.
- OMDAL, HELGE 1995: From valley to the city: Language modification and language attitudes. – Bengt Nordberg (toim.), *The sociolinguistics of urbanization: The case of the Nordic countries* s. 116–148. Berlin: Walter de Gruyter.
- PAASI, ANSSI 1986: *Neljä maakuntaa. Maantieteellinen tutkimus aluetietoisuuden kehittymisestä*. Joensuun yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja 9. Joensuu: Joensuun yliopisto.
- PALANDER, MARJATTA 1987: *Suomen itämurteiden erikoisgemmaatio*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- PAUNONEN, HEIKKI 1973: Tärännön murteesta ja Johan Lanton kielestä. – *Tornedalica* 16 s. 84–98.
- PELTARI, JAANA 1996: *Alatornion murteen säilymisestä*. Pro gradu -tutkielma. Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen ja logopedian laitos.
- PHILLIPS, BETTY 1984: Word frequency and the actuation of sound change. – *Language* 60 s. 320–342.
- PITKÄNEN, PÄIVI 1996: *Kajahtaako enää karjalaista? Havainnot Pohjois-Karjalan mur-*

- teesta pielisjärveläissyntyisen sisarusparven kielessä.* Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- PRESTON, DENNIS R. 2002: Language with an attitude. – J. K. Chambers, Peter Trudgill & Natalie Schilling-Estes (toim.), *The handbook of language variation and change* s. 40–66. Oxford: Blackwell.
- RANTANEN, TUJIA 1991: *Rovaniemen kaupungin nykypuhekielen variaatiosta.* Pro gradu -tutkielma. Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen ja logopedian laitos.
- RAPOLA, MARTTI 1927: Kappale suomen kielen vokaalien historiaa. Sisäheittotapauksia lounaismurteiden ulkopuolella. – *Virittäjä* 31 s. 29–44.
- 1966: *Suomen kielen äännehistorian luennot.* Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- RAUTKORPI, ESKO 1980: Jyväskylän murteen väistyviä piirteitä. – *NPMJy* 1 s. 77–88.
- ROMAINE, SUZANNE 1996 [1984]: The status of sociological models and categories in explaining language variation. – Singh Rajendra (toim.), *Towards a critical sociolinguistics.* Amsterdam: John Benjamins.
- SALONIUS, PAAVO 1881: Tutkimus kielimurteesta Tornion seudulla. – *Suomi* II: 14 s. 257–296. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SETÄLÄ, E. N. 1899: *Yhteissuomalainen äännehistoria.* Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SORSAKIVI, MERJA 1981: *Muuttuva infinitiivijärjestelmä. Helsingiläisten puhekielen tarkastelua.* Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- SOVIJÄRVI, ANTTI 1972: New observations of certain CV and VC transitions. – *Proceedings of the Seventh International Congress of Phonetic Sciences* 22.–28. Aug. Montreal 1971 s. 418–423. Hague: Mouton.
- SUIHKONEN, PAAVO 1992: *Klusiilien vaihtelusuhteet Kala- ja Lestijokilaakson murteissa.* Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SUOMI, KARI 1985: Suomen /h/:n fonologisesta tulkinnasta. – *Virittäjä* 89 s. 337–349.
- TABOURET-KELLER ANDRÉE 1997: Language and identity. – Florian Coulmas (toim.), *The handbook of sociolinguistics* s. 315–326. Oxford: Blackwell.
- TALVE, ILMAR 1976: *Suomen kulttuurirajoista ja alueista.* Turun yliopiston kansatieteen laitoksen toimituksia 3. Turku: Turun yliopisto.
- TEKONIEMI, LEILA 1981: *Havaintoja eri-ikäisten sodankyläläisten puhekielestä.* Pro gradu -tutkielma. Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen laitos.
- TOIVIAINEN, KARI 1967–1969. Muoto-opin arkiston Kemijärven kokoelma.
- TRUDGILL, PETER 1983: *On dialect. Social and geographical perspectives.* Oxford: Blackwell.
- TUOMINIEMI, MERVU 1999: *Kauhajokisten nuorten kieli.* Pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos.
- VAAATTOVAARA, JOHANNA 1999: *Kaunhiista kauhmiiseen, satheesta satteeseen: jälkitavuisa säilyneen h:n variaatiosta Pellossa vuoden 1995 aineiston valossa.* Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- (tulossa): *Kieli alueellisen identiteetin ulottuvuutena: yksilöllinen paikkasuhde kielellisen variaation selittämisessä.* Tekeillä oleva väitöskirjatutkimus. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- VEHMASKOSKI, MAILA 1981: Sallan murretta. *Suomen kielen näytteitä 12.* Kotimaisten

- kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 18. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- WIIK, KALEVI 1967: *Suomen kielen morfononemiikkaa*. Turun yliopiston fonetiikan laitoksen julkaisuja 3. Turku: Turun yliopisto.
- WODAK, RUTH – BENKE, GERTRAUD 1997: Gender as a sociolinguistic variable: new perspectives on variation studies. – Florian Coulmas (toim.), *The handbook of sociolinguistics* s. 127–150. Oxford: Blackwell.
- WOLFRAM – SCHILLING-ESTES 1995: Moribund dialects and the endangerment canon: the case of the Ocracoke Brogue. – *Language* 71 (4) s. 696–721.
- ZAMAN-ZADEH, MINNA 1994: *Jälkitavujen A-loppuisten vokaaliyhtymien variaatio Kuumamon nykypuhekielessä. Muutoksen suunta ja taajuushypoteesin testaus*. Lissensiaatintyö. Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen laitos.

THE USE OF *h* IN NON-INITIAL SYLLABLES IN THE TORNIO VALLEY

The survival of the *h* in non-initial syllables (e.g. *lähetähän*, *saunahan*) is a relic of phonological history that is no longer heard in most of the present dialects of Finnish. Its present geographical distribution is limited largely to Ostrobothnian and Northern Finnish dialects, although even in these it is generally in decline. However, in one area, the Tornio Valley, it is thriving and is even on the increase. The *h* has been affected by many phonological changes in the Tornio dialects and is no longer heard in its original intervocalic position. Instead, it either 1) follows an apocopated vowel, e.g. *lähethään*, *saunhaan*, 2) is metathetically shifted to precede a voiced consonant, e.g. *sauhmaan*, *kauhniit*, or 3) is assimilated to the preceding consonant so that it resembles a form caused by primary gemination (e.g. *satheita* > *satteita*) or secondary gemination (e.g. *toisheen* > *toisseen*), or a Standard Finnish form (e.g. *kauphaan* > *kauppaan*).

Forms in which the */h/* has been lost (e.g. *taloon*, *sateita*) are used only slightly more frequently in the dialect by those born in the 1980s than those born at the end of the nineteenth century. From a language-internal perspective, this is explained by the fact that primary gemination has become phonemic in the dialect, which thus has somewhat shorter main-stress syllables: *satteeseen* instead of *sateeseen*, and *venneitä* instead of *veneitä*, etc. With the */h/* remaining (e.g. *satheeseen*, *venheitä*), the quantitative relations of the syllables are the same as in primary geminated forms (CVC-), whereas the loss of */h/* would bring about a shift to the CV form: *sateeseen*, *veneitä*.

The use of /h/ in non-initial syllables is nevertheless undergoing change in the Tornio dialects too. This is logical from a language-internal perspective. The syncope affecting vowels preceding /h/ has created a considerable number of C+/h/ clusters in the dialect that are contrary to Finnish phonotactics: */ph th kh sh hh vh jh mh/ (e.g. *kauphaan*, *satheen*, etc.). The speech community is now moving away from these syncopic variants and replacing them mainly with a metathetical variant in linguistic contexts in which the phonotactic preconditions exist for metathetical change. In environments (mainly unvoiced) lacking the preconditions for metathetical change, syncope is normally replaced by assimilated forms (e.g. *talhoon* > *talloon*, *toisheen* > *toiseen*). Forms without the /h/ are most commonly used when the replacement of a phonotactically unacceptable cluster with the phonological change mentioned above would otherwise give rise to another unacceptable cluster, as in the following case: *tosijhaan* > *tosihhaan* > *tosiaan*.

The present use of /h/ in the Pello district can be considered a consequence of the prevailing conspiracy to bring about phonological change and return the dialect to its former phonotactic state. Language-internal change will naturally not occur unless the language-external world supports the change. The underlying reason for the use of /h/ in the Tornio Valley is that the speech community has no need for the *h*-less forms of Standard Finnish and wishes to use its own dialectal form not found elsewhere. This is the metathetical /h/ functioning as a linguistic identity symbol for the people of the Tornio Valley region. ■

Kirjoittajan osoite (address):
Suomen kielen laitokset tutkijat
PL 4
00014 Helsingin yliopisto
 Sähköposti: *johanna.vaattovaara@helsinki.fi*